

ODBORI ZA POMAGANJE I BOSANSKI PREBJEZI U SJEVERNOJ HRVATSKOJ TIJEKOM BOSANSKO-HERCEGOVAČKOG USTANKA 1875—1878.

Dragutin Pavličević, Zagreb

I. RAD ODBORA ZA POMAGANJE USTANKA

1. Obrada odbora za pomaganje u povijesnoj literaturi

Rad odbora za pomaganje ustanka vrlo je zanimljiva, ali nažalost jedna od najslabije obrađenih sastavnica u cjelokupnoj problematici bosansko-hercegovačkog ustanka.¹ I Vaso Pelagić, prvi kroničar ustanka, nije posebno pisao o odborima, nego je samo ustvrdio da svi slavenski narodi, osim Rusa, nisu zajednički poslali ustanicima i Srbiji više od 20 000 dukata.² Očito je da je Pelagić pretjerao u procjeni materijalne pomoći kao i u broju pristiglih dobrovoljaca o čemu će biti riječi kasnije.

Vladimir Krasić je, opisujući ustaničku četvu na brdu Brezovači nedaleko od Žirovca, načeo pitanje novčane pomoći i rada odbora, ali je bio veoma pristran: »Brezovačkoj četvi, kao i svima drugim četama, pomagao je s početka zagrebački odbor, kome je bio predsjednik dr. Simo Mazzura, a potpredsjednik Ilija Guteša. Vanrednoj revnosti i okretnosti ovoga potonjeg ima se pripisati, da je na brzu ruku skupljeno do 19 000 f. koje se gotovo sve upotrebilo na ratnu opremu ustaničku. Sami građani zagrebački upisaše do 30 000 f, ali ne dadoše, što obećaše, pošto je ustanak dobivao sve to više karakter, koji se nije slagao sa željama i težnjama hrvatskim.«³

Krasićevo mišljenje ne može se prihvatiti, jer je poznata činjenica da je u početku ustanka oko prikupljanja pomoći najviše radilo uredništvo zagre-

---

¹ Usp. o problematici bosanskog ustanka moje radove koji s ovim prilogom čine jednu veću cjelinu: *Odjek bosanskog ustanka (1875—1878) u sjevernoj Hrvatskoj, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, br. 4, 1974, 121—196; Održav bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—1878. na gospodarske prilike u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest* 1/1971, 91—100; Ante Starčević prema bosansko-hercegovačkom ustanku 1875—1878. i istočnom pitanju, *Revija*, Osijek, 6/1971, 111—120; Ivan Mažuranić kao političar, *Dometi*, Rijeka, 9, 84—97.

² V. Pelagić, *Istorija bosansko-hercegovačke bune*, Sarajevo 1953, 167.

³ V. K(rasić) *Ustanak u Bosni od 1875. do 1878. god. Građa za noviju srpsku istoriju rata za oslobođenje*, Novi Sad 1884.

bačkog »Obzora«. To se posebno odnosi na prvu godinu ustanka dok nije zaratila Srbija, dakle 1875/76. kada je »Obzor« gotovo svakodnevno izvještavao čitaoce tko je i koliko novaca dao za pomoć ustanicima. Tijekom 1877/78. taj rad je jenjavao, ali se i dalje posebno isticao zagrebački trgovac Ilija Guteša, dok su zagrebački građani kao i građani čitave Hrvatske, dali mnogo priloga za ustanike, o čemu ćemo još govoriti, pa nije točna tvrdnja da pomoć koju su obećali nisu dali. Guteša je zaista mnogo učinio pomažući brezovačku četu, a počeo se isticati pošto je zaratila Srbija.

Vaso Čubrilović pisao je posebno o radu odbora za pomoć ustanku,⁴ ali nije u to potanje ulazio niti je upotrijebio sve raspoložive izvore koji govore o radu odbora na području Hrvatske, osim odbora u Novoj Gradiški. Sve odbore podijelio je u tri skupine:

1. odbori sastavljeni od prebjeglih Bosanaca i Hercegovaca
2. odbori koji su djelovali u hrvatskim i srpskim zemljama i u Austro-Ugarskoj
3. odbori u drugim evropskim zemljama.

Čubrilović tvrdi da je zagrebački odbor osnovan odmah u početku ustanka i da je »sastavljen većinom iz viđenijih zagrebačkih Hrvata«, a pomagao je mnogo ustanike, i to osobito na Brezovači. Zatim je zaključio da je zagrebački odbor, »kad se radi Bosne razvila kampanja između hrvatske i srpske štampe i kad se videlo da ustanak ima čisto srpski karakter«, prestao raditi.⁵ Činjenice opovrgavaju njegovo mišljenje. Odbor je i dalje radio, ali u novim uvjetima i s drugim ljudima. Međutim, pomoć iz više razloga nije bila tako obilna kao u početku ustanka. Sakupljanjem pomoći upravljao je Ilija Guteša, a tajno su mu pomagali i neki prijašnji odbornici. Čubrilović je među najdjelotvornije odbore ubrojio jasenovački, kostajnički, sisački, petrinjski, osječki i još neke dalmatinske odbore. On je uočio svu važnost i potrebu takva rada za razvoj ustanka, jer bi bez odbora u pozadini vrlo brzo došlo do sloma ustanka.⁶

Milorad Ekmečić nije se posebno bavio odborima, ali je u jednoj većoj cjelini razmatrao i taj problem.⁷ Istakao je novogradiški, zagrebački, sisački, kninski i kostajnički odbor. Većinu naziva odborima za pomaganje ustanka, ali izdvaja beogradski, novogradiški i kninski koji su imali ne samo potporne, nego i vojničko-političke značajke. To se osobito odnosi na odbor u Novoj Gradiški, koji je za čitavog ustanka nastojao da bude glavni odbor za Bosnu. O tom odboru Ekmečić piše: »Njegov zadatak je bio da pomaže ustanak, da od bosanskih izbjeglica formira čete i šalje ih preko granice. Stvarno je on bio političko vodstvo ustanka. Postepeno se duž granice stvara niz pododborova, koji se brinu o otpremanju četa na pojedino područje i o njihovom snabdijevanju u ustanku. Na čitavoj graničnoj liniji ispletena je mreža povjerenika, koji rade za ustanak. Ovaj odbor radio je samostalno i bio je samo u daljoj vezi sa službenim krugovima u Beogradu.«⁸

⁴ V. Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875—1878*, Beograd 1930, 388—397.

⁵ Isto, 391.

⁶ Isto, 393.

⁷ M. Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875—1878*, Sarajevo 1960.

⁸ Isto, 94, 171 i 192.

2. Osnivanje i početak rada odbora

Odbor u Zagrebu osnovan je prije početka bosanskog ustanka. Skupljao je najprije novac za Hercegovce i 7. kolovoza 1875. poslao je prvih 1 000 forinti.⁹ Kad je počeo bosanski ustanak, proširio se i ojačao i taj odbor. Patronat nad njim preuzelo je uredništvo »Obzora« i često pozivalo građane da daju priloge i da odlaze u borbu kao dobrovoljci. Prvi takav poziv tiskan je već 22. srpnja: »Tko je u nas Mazini i Garibaldi i, tko je apoštol, neka poteče na hercegovački mejdan, neka mladež s galerijah odvede u hercegovačke šume.«¹⁰

Točan dan osnivanja odbora nije utvrđen, ali je vjerojatno da je to bilo u sredini srpnja jer je već 2. kolovoza 1875. upućen prvi proglas za skupljanje novčane pomoći, koji su potpisali dr Šime Mazzura, dr Lovro Vidrić i još neki građani.¹¹

Ustanak u Bosni počeo je 16. kolovoza, a »Obzor« je već 18. kolovoza uputio prvi proglas: »Sve rodoljube hrvatske pako pozivljemo, da se u ovom ozbiljnom i odsudnom času za našu braću u Hrvatskoj Turskoj, u Bosni i Hercegovini sjete svojih velikih dužnosti.«¹² Iz Kostajnice su 19. kolovoza javili da je narod iz Bosne »strašno nagrnuo«, pa bi trebalo da zagrebački odbor koji je do tada slao pomoć samo u Hercegovinu, rezervira »nešto novaca za sirotinju ovu amo, jer dužnost kršćanstva i čuvstvo bratstva i čovječnosti nalažu, da ih nepustimo propasti.«¹³ Od tada je zagrebački odbor gotovo isključivo bio orijentiran prema sjeverozapadnoj Bosni i puna tri mjeseca, dok nije djelotvornije proradio odbor u Staroj Gradiški, pomagao i održavao ustanak u tom dijelu Bosne.

Nakon apela iz Kostajnice »Obzor« je obećao pomoć prebjegloj raji i odmah pokrenuo osnivanje odbora u većim mjestima u Hrvatskoj, a osobito uz granicu: »Valjalo bi da se po svoj zemlji, pa osobito u Kostajnici, Petrinji, Glini itd. odmah sastave odbori i stave u neprekidni doticaj s zagrebačkim. Raditi treba brzo i energično, da tolika sirotinja ne propada. Ur.«¹⁴ Taj poziv uskoro je rodio plodom, ali treba istaknuti da je i prije njega bilo spontanih akcija sakupljanja pomoći u raznim mjestima Hrvatske. Isti dan javili su dopisnici iz Siska, Koprivnice, Pokupskog, Jamnice itd. da su skupili novac, a sutrađan objavili su dr Šime Mazzura, predsjednik, i Milan Krešić, blagajnik odbora, da je sakupljeno 3 426 forinti pomoći.¹⁵ Od tada su i »Obzor« i »Narodne novine« gotovo svakodnevno javljali koliko je pomoći sakupljeno i tko je koliko dao pa su time poticali stanovništvo da još usrdnije pomaže tu akciju. Poziv uredništva »Obzora« prihvatili su u čitavoj Hrvatskoj, pa je

⁹ H. Kapidžić, *Zastava o Bosni i Hercegovini III*, Sarajevo 1954, 89.

¹⁰ *Obzor* br. 156 od 22. VII 1875.

¹¹ Isto, br. 176 od 2. VIII 1875.

¹² Isto, br. 188 od 18 VIII 1875.

¹³ Isto, br. 189 od 19. VIII 1875.

¹⁴ Taj podatak pokazuje da je inicijator za stvaranje odbora za pomaganje ustanka bilo uredništvo *Obzora*, njegov urednik Josip Miškatović i vodstvo Narodne stranke kojoj su pripadali.

¹⁵ *Obzor* br. 190 od 20. VIII 1875.

list idućih dana javljao što je učinjeno. U Petrinji je već 19. kolovoza, svega tri dana nakon početka bosanskog ustanka, osnovan gradski odbor, a zatim i okružni odbor za područje Banske krajine. Odmah je dodijeljena pomoć od 100 forinti, a odbori su počeli sakupljati »revno prinose za nevoljnike«. ¹⁶ Okružni je odbor odmah zatražio, a uskoro je i dobio odobrenje krajiškog zapovjedništva iz Zagreba da smije sakupljati »prineske na celom području krajine«. ¹⁷

Sisački je odbor do 1. rujna sakupio 165 forinti, a neki su se građani obvezali da će davati prilog svaki mjesec dok ustanak bude trajao. Koprivnički odbor i društvo »Podravac« priredili su koncert u korist bosanskih prebjega i javili: »Pomozimo jim koliko i čim uzmognemo, nedajmo da se u nadi prevare, dokažimo jim da su zbilja k braći došli.« ¹⁸ Pakrački je odbor sakupio 292 for. i 5 dukata, ¹⁹ a iz Nove Gradište javljaju da su se odbori »skoro u svih gradovih Hrvatske i Slavonije konstituirali«, pa tako i kod njih. Odbor se marljivo bavi sabiranjem pa je već priličnu svotu sabrao. ²⁰ Akcija za sakupljanje priloga obuhvatila je velik dio Hrvatske, Slavonije i Vojne krajine pa izvještaji govore o koncertima u korist prebjega u Bjelovaru, Varaždinu i Velikoj Gorici, o prinosima drugih gradova, sela, društava i pojedinaca. Jedan od prvih većih darovatelja bio je Vaso Kotur, ²¹ koji je za Hercegovce dao 200, a za bosanski ustanak i prebjega 2 000 forinti, što je u ono doba bio velik iznos. »Obzor« je posebno istakao taj nesebični primjer rodoljublja i humanizma i objavio o Koturu članak na prvoj strani. ²² Milan Makanec organizirao je sabirnu akciju u Hrvatskom saboru i sabrao 315 forinti, a Ilija Guteša je izvijestio građanstvo da može slati ne samo novac, nego i odjeću, obuću, hranu i lijekove. ²³ Tako je glavni odbor u Zagrebu, zahvaljujući potpori novinstva i pučanstva, uspio sakupiti u mjesec dana 11 000 forinti (bez darova Kotura i Makanca) i nešto zlatnine, nakita i odjeće.

U Zagrebu su supruge poznatih ličnosti osnovale svoj »gospojinski odbor« za pomoć bosanskim prebjezima i njihovoj djeci. U odboru su bile supruge Ivana Kukuljevića, Matije Mrazovića, Ivana Vončine, Augusta Šenoe i druge. Predsjednica je bila kontesa Buratti, a potpredsjednica Sidonija Šram. ²⁴

Nakon četiri tjedna plodnog rada uputio je 24. rujna 1875. glavni odbor u Zagrebu proglas »Hrvatskim rodoljubom«: »Riedkom se je požrtvovnosti odazvao hrvatski narod na poziv za sabiranje prinesaka za pribjegli braću iz Bosne i Hercegovine (...). Zima, koja nastaje, pomnožava potrebe tužne nam braće, koja je ostala bez krova i ognjišta. Treba zato nastaviti početo djelo sabiranja, treba sada osobito nastojati o sabiranju odieće i obuće.« ²⁵

¹⁶ Isto br. 189 od 19. VIII 1875.

¹⁷ Isto, br. 196 i 197 od 28. i 29. VIII 1875.

¹⁸ Isto, br. 199 od 1. IX 1875.

¹⁹ *Narodne novine* br. 200 od 2. IX 1875 (u daljnjem tekstu NN).

²⁰ *Obzor* br. 200 od 2. IX 1875.

²¹ V. Kotur, sisački veletrgovac i poslije Strossmayera i Guteše jedan od najistaknutijih ustaničkih dobrotvora.

²² *Obzor* br. 206 od 10. IX 1875.

²³ Isto, br. 214 od 20. IX 1875.

²⁴ NN br. 215 od 21. IX 1875. i *Obz.* br. 206 od 21. IX 1875.

²⁵ *Obzor* br. 218 od 24. IX 1875.

U rujnu 1875. stizale su vijesti o osnivanju odborâ u drugim zemljama Austro-Ugarske i u pojedinim većim gradovima Evrope. Potkraj srpnja počeo je rad beogradski odbor kojem je na čelu bio mitropolit Mihajlo,²⁶ a u početku rujna austrijska je vlada dopustila da se osnuju i dva odbora u Cislajtániji, i to u Ljubljani i Trstu.²⁷ Nekoliko dana nakon toga njemačke su novine donijele vijest (»Deutsche Zeitung«) da je osnovan i odbor u Parizu utemeljitelji kojega su bili mnogi poznati Rusi, Poljaci, Česi, Francuzi, Englezi i drugi. To je bio glavni međunarodni odbor za pomoć bosansko-hercegovačkom ustanku. Predsjednik mu je bio spomenuti mitropolit Mihajlo, a potpredsjednik biskup Strossmayer koji je u to vrijeme darovao 10 000 forinti.²⁸ Članovi međunarodnog odbora razišli su se po raznim zemljama, a dvojica su otišla i u Sjevernu Ameriku da osnuju podružnice. Istodobno je u Londonu održan miting za pomoć ustanku, a počelo se sakupljati i u drugim zemljama. U Rusiji je carica dala 15 000 rubalja, društvo za ranjenike 10 000,²⁹ a zatim su počeli radom na sakupljanju i slavenofilski komiteti. Jedan od članova međunarodnog odbora u Parizu bio je Gabrijel Božidarević-Veselicki. On je vrlo često dolazio u Dubrovnik i Cetinje, donosio sredstva i izvještavao o tom pariški odbor i neke ruske listove. Jedan njegov izvještaj svjedoči o radu na sakupljanju pomoći u Hrvatskoj: »Meni je osobito prijatno, (...) što mogu reći uslied vlastitog upoznanja stvari, da sav hrvatski narod čini sve, što može, da bi olakšao položaj svoje braće Srba. Ljudi s malimi sredstvima žrtvuju i ono, što jim je neobhodno, te sami trpe od nužde. Nije moguće iskazati ovdje sve simpatije i velikodušje, koje se ovdje čini. Izbirem nekoliko primjera iz hrpe mnogih. Selo Petrinja podiže na svoj račun barake, u koje se smiešćuje do 640 ljudi, maleno selo Dubica naznačuje osim vladine pomoći, po 17 krajcara na dan Bosancem, koji se nalaze u Dubici ili u okolini; školski učitelji, koji nedobivaju na mjesec više od 30 fr., daju 20 te žive od samih 10 for. Odbor sastojeći se od 20 lica pod predsjedničtvom dra. Mazzure, skuplja novce u Zagrebu, razrašilje jih, gdje kako bude potreba, kroz svoje dopisnike u pogranična mjesta koji ga obavješćuju o svakoj novoj potrebi. Poslovi se vode s velikim redom i točnosti. Kontrola računa izvrstna; ja sam vidio knjige i raspise. Jednom riječju, ciela zemlja čini sve, što joj je moguće, pače i više. Da bi nevolja bila nešto manja, Hrvatska bi mogla jedino sebi pripisati slavu, da je spasila Bosance. Nu nevolja je preveć velika, ona očevidno nadilazi sile Hrvatske.«³⁰

Istočni dijelovi Hrvatske, odnosno Slavonija i Srijem, nešto su zakasnili s osnivanjem odbora za pomoć. U Bačkoj i Banatu, koji su bili u sastavu Ugarske, zabranjen je takav rad pa su pojedinci iz tih krajeva slali novac odborima u Hrvatskoj. »Zastava« je 18. kolovoza 1875. pisala: »U trojnoj kraljevini dopušteno je take odbore sklapati, ali osim onoga u Zagrebu, ne

²⁶ Ekmečić, n. dj., 94.

²⁷ *Obzor*, br. 205 od 9. IX 1875. *Usp. Kapidžić*, n. dj., III, 179.

²⁸ Isto, br. 236 od 15. X 1875. *Usp. Kapidžić*, n. dj., III, 178.

²⁹ Isto, br. 231 od 9. X 1875.

³⁰ Isto, br. 222 od 22. IX 1875.

vidimo nigde drugoga, ni u Oseku, ni u Vukovaru, ni u Rumi. U Zemunu se ovo dana sklopio odbor za to, kome je sam gradonačelnik g. Svetozar Jovanović na čelu a kasir g. Ignjat V. Vasiljević. Tome bi se dakle priloži iz Bačke i Banata s pouzdanjem uputiti mogli.«³¹ Taj članak objavljen je svega dva dana nakon početka bosanskog ustanka, prije »Obzorova« apela za osnivanje odbora, zbog toga se govori samo o zagrebačkom odboru. Nekoliko dana kasnije u Hrvatskoj je radilo dvadesetak odbora. »Zastava« je također nastojala da kao »Obzor« i druge novine u Hrvatskoj organizira sakupljanje pomoći pa je 21. kolovoza obavijestila svoje čitaoce da šalju sve što saberu zemunskom odboru ili Kostu Ugriniću u Staru Gradišku, Todoru Hrvačaninu u Dubicu i Jovanu Dimoviću u Jasenovac.³² Najprije se javio odbor u Slavenskom Brodu,³³ zatim Srijemskim Karlovcima i Čereviću u Srijemu. Prvu obavijest »odbora bosanskih ustaša« objavila je »Zastava« 8. rujna,³⁴ a idući dan obavijestila je da »svake sorte priloge« treba slati trgovačkoj kući Stojana Ugrinića u Staroj Gradiški.³⁵ Ta obavijest označuje početak rada glavnog odbora koji je počeo u Staroj, a zatim preselio u Novu Gradišku. Čubrilović piše da je taj odbor osnovan »konceom meseca oktobra«,³⁶ a Ekmečić ne navodi vrijeme njegova osnivanja, nego samo kaže da je imao sjednicu 20. listopada 1875.³⁷ Čubrilović je za početak rada odbora uzeo vrijeme kad je na njegovo čelo došao Vaso Vidović, odnosno kad je službeno osnovan. Međutim, odbor je radio već od početka rujna pod vodstvom Stojana Ugrinića.

Odbori u Zagrebu i u Novoj Gradiški pozivali su »braću Srbe i Hrvate, Srpkinja i Hrvatice«³⁸ da pruže pomoć ustanku, ali u praksi to su bila dva odbora, hrvatski i srpski. Prvi se oslanjao uglavnom na Zagreb, hrvatski dio stanovništva i »Obzor«, a drugi na Beograd, srpski dio stanovništva Hrvatske i »Zastavu«. No, istodobno su počele prve razmirice i međusobna optuživanja, što se kasnije pretvorilo u »novinarski rat« i međunacionalne razmirice.³⁹ »Zastava« br. 104 od 29. kolovoza pisala je o zagrebačkom odboru: »U Zagrebu skupljeno je preko 30 000 for. i 10 000 poslao je Štrosmajer i za tu celu sumu zagrepčani su kupili oko 2 000 ostraguša i kažu da će i to kroz koji dan doći. Sve se veli da će doći ali još ništa ne dolazi, a ja sam u ovoj prilici neverni Toma.«⁴⁰ Da li je »Obzorov« članak od 29. rujna 1875. značio odgovor »Zastavi« ili nije, ne mogu tvrditi, ali je to prema tonu vjerojatno: »Najgore se odazivaju gradovi u Slavoniji. Osiek spava, kanda ga se stvar i netiče, premda ima tamo

³¹ Kapidžić, n. dj., III, 94.

³² Isto, 114.

³³ Isto, 141.

³⁴ Isto, 142.

³⁵ Isto, 173.

³⁶ Čubrilović, n. dj., 78.

³⁷ Ekmečić, n. dj., 153.

³⁸ Kapidžić, n. dj., III, 169.

³⁹ O hrvatsko-srpskim odnosima u doba bosanskog ustanka posebna rasprava u rukopisu.

⁴⁰ Isto, 178.

imućnika i braće Srba, koji bi ti oči iskopali, da ga drugčije nazoveš, ali kad se radi o žrtvah, tu smo sitni i niemi.«⁴¹

U početku listopada uputio je »Obzor« još jedan poziv čitaocima da pomognu ustanak, jer se traži mnogo novaca, oružja, municije, obuće, odjeće, ali i dobrih vođa. »Ovo naročitim glasom naglašujemo svim članovima Srbstva i Hrvatsva, od kojih ustaše s pravom najhitnije i najbratskije pomoć očekuju. Prijatelj se u nuždi poznaje, a to ćemo sada najlakše poznati.«⁴² Pomoć je stizala sa svih strana i odboru u Zagrebu i onom u Gradiški jer su organizirane zabave, priredbe, koncerti i tombole a prihod je upućivan glavnim odborima. »Gospojinski« odbor iz Karlovca poslao je 800 forinti, varaždinski 1 033 forinta,⁴³ jastrebarski 10 paketa za ranjenike, a križevački je sakupljao odjeću i obuću. Kostajnički odbor zahvalio je djeci koja su čak i svoju ušteđevinu poslala bosanskim prebjecima.⁴⁴ Prilozi su stizali ne samo iz Hrvatske, nego i iz Slovenije, Češke,⁴⁵ pa čak i od naših iseljenika s drugih kontinenata.

»Obzor« je još jednom objavio apel odbora iz Stare Gradiške koji su potpisali Vaso Vidović, Spasoje Babić i Jovo Bilbija. Oni mole da se pomoć i dalje sabire i zahvaljuju onima koji su je do tada poslali. Traže da se i njima nešto pošalje, jer je većina onog što je sakupljeno u svijetu i kod nas poslano u Hercegovinu, a »nevolja je isto tako golema kao i tamo«.⁴⁶ »Zastava« nije objavljivala koliko je dato za Bosnu, a izvještaj hercegovačkog odbora u Herceg-Novom govori da je prilično novaca za Hercegovce dolazilo iz uže Hrvatske. Od 7 400 forinti, koliko je taj odbor primio, iz Hrvatske poslano je gotovo 3 000.⁴⁷ Dopis iz Tiškovca potkraj listopada 1875. govori da najveću pomoć dobivaju iz Dalmacije, ali ističu da dosta šalje i Ilija Guteša iz Zagreba.⁴⁸

Navedeni podaci nesumnjivo govore da je od kolovoza do prosinca 1875. rad odbora bio veoma plodan, pa je novčana i materijalna pomoć ustanku bila prilično velika, ali su potrebe bile još veće jer se neprekidno povećavao broj prebjega na koje je trošeno mnogo više nego za ustaničke čete. Međutim, treba istaknuti da je stanovništvo Hrvatske, Hrvati i Srbi, oduševljeno pristupalo sakupljanju priloga, pa je bilo mnogo dirljivih primjera koji pokazuju solidarnost, humanost i bratsku suradnju.

3. Djelatnost odbora prije početka srpsko-turskog rata

Iduća, 1876. godina bila je prijelomna za cijeli ustanak, a osobito za dotadašnju suradnju na zajedničkom pomaganju ustanika i prebjega. U prvoj polovici godine nije bilo većih promjena u usporedbi sa 1875, ali se osjećao pritisak i nešto promijenjena politika austrougarskih vlasti. Pomoć se saku-

⁴¹ *Obzor* br. 222 od 29. IX 1875.

⁴² Isto, br. 231 od 9. X 1875.

⁴³ Isto, br. 267 od 22. XI 1875.

⁴⁴ Isto, br. 285 od 14. XII 1875.

⁴⁵ NN. br. 283 od 11. XII 1875.

⁴⁶ *Obzor* br. 282 od 10. XII 1875.

⁴⁷ Kapidžić, n. dj., III, 233.

⁴⁸ Isto, 248.

pljala i dalje, ali nije više bilo onog oduševljenja i zanosa kao prije. Ipak su odbori osnivani u nekim mjestima gdje ih nije bilo prije, pa je u početku 1876. ukupni broj bio jednak onom iz 1875. Bila su dva odbora od kojih je svaki sebe smatrao glavnim: gradiški se i nazivao glavnim, a zagrebački središnjim. Među njima se osjećalo određeno suparništvo i želja da imaju ne samo humano-karitativne, nego i organizacijsko-političke značajke. Na tom je osobito radio gradiški odbor, ali mu nikad nije pošlo za rukom nametnuti se odredima u Crnim Potocima, Brezovači i Čorkovači, gdje su veći utjecaj imali predstavnici kninskog, odnosno zagrebačkog odbora. U zagrebačkom odboru sve se više ističe Ilija Guteša koji je od kraja 1875. počeo raditi »na svoju ruku«. Središnji je odbor u siječnju 1876. uputio još jedan proglas za pomoć i zamolio svu braću »jugoslavensku bez razlike na vjeru« da pomognu ustanak, a posebno je apelirao na »posvjedočeno požrtvovanje hrvatskog naroda«. ⁴⁹ Svaki, pa i najmanji dar objavljen je zajedno s imenom darovatelja, a jednako se često pisalo u što su novci potrošeni, odnosno kome je data druga materijalna pomoć. Kad je odborov agent Palmer donio iz Londona 168 opanaka, Guteša ga je uputio u petrinsko okružje da to podijeli. ⁵⁰ Iz Kostajnice su javili da je Guteša »prinesao liepih podpora« što ih je sabrao »hrvatski narod«. Donio je također pomoć koja je poslana iz Londona i odveo je nešto djece bosanskih prebjega na školovanje u Zagreb. ⁵¹ Sisački odbor i dalje se isticao svojim radom, a odbor sisačkih žena redovito je obilazio kuće u gradu tražeći pomoć. ⁵² Odbor u Slavonskom Brodu, koji je pomagao ustaničku četu na planini Motajici, sakupio je 500 forinti, a biskup Strossmayer poslao je još 100 forinti. ⁵³ U Zagrebu se isticao i August Šenoa koji je, zajedno sa sinom, organizirao koncert za bosanske prebjeg. ⁵⁴

U početku veljače 1876. i glavni odbor iz Gradiške objavio je u »Obzoru« svoj prvi popis darova i darovatelja. Sličan popis objavljen je nešto ranije i u »Zastavi«. Prema prvom i drugom popisu dobiveno je 5 286 forinti, a od toga samo je Kornel Jovanović, brat Zmajev, dao 1 382 for. ⁵⁵ iz Hrvatske je upućeno: Vukovar 100, Osijek 600, odbor iz Zagreba 800, uredništvo »Primorca« 11, Stara Gradiška 35, Marko Aksentijević ⁵⁶ iz Osijeka 50 forinti. Ukupno je na području uže Hrvatske i Vojne krajine sakupljeno 2 916 forinti. ⁵⁷ Prema izvještaju u »Obzoru« sakupljeno je 1 365 forinti, od čega su Engleskinje Irby i Johnstone dale 226, a iz Hrvatske 232 for. ⁵⁸

Glavni je odbor u međuvremenu preselio iz Stare u Novu Gradišku i 21. ožujka 1876. objavio novi popis darova iz Broda, Jasenovca, Beča, Novog Sada itd. Interesantno je napomenuti da je prema podacima iz sva tri navedena

⁴⁹ *Obzor*, br. 10 od 14. I 1876.

⁵⁰ Isto, br. 27 od 4. II 1876.

⁵¹ Isto, br. 41 od 21. II 1876.

⁵² Isto, br. 43 od 23. II 1876.

⁵³ Isto, br. 20 od 26. I 1876.

⁵⁴ Isto, br. 34 od 12. II 1876.

⁵⁵ K. Jovanović je kasnije zatvoren od ugarskih vlasti kao i Svetozar Miletić.

⁵⁶ Također je bio zatvoren u vrijeme pakračkih događaja.

⁵⁷ Kapidžić, n. dj. IV, 11. i 12.

⁵⁸ *Obzor* br. 28. od 15. II 1876.

izvještaja iz Kneževine Srbije stiglo odboru svega 800 forinti, što pokazuje da javnost ondje nije bila toliko zainteresirana za pomoć ustanku kao u Hrvatskoj, Dalmaciji, Banatu i Bačkoj.⁵⁹

U proljeće 1876. pokrenut je rad odbora u Slavoniji koju su »Obzor« i »Zastava« kritizirali zbog neaktivnosti. Među najdjelotvornijim odborima bili su požeški, brodski, vukovarski i osječki. U Požegi su preuzeli organizaciju sakupljanja pomoći i službeni organi pojedinih općina i županijske vlasti. Požeški veliki župan Ivan Vardian naložio je općinskim uredima da provode i pomažu akciji pomoći na svom području. Jednako su i svećenici u svojim župama osnovali pododbore, čiji su bili predsjednici, i usko surađivali s općinskim vlastima. Prebježima je dopušteno da se opskrbljuju drvom, da napasaju stoku na općinskim pašnjacima, a pružena im je i besplatna liječnička i duhovnička pomoć.⁶⁰ Takvom akcijom na požeškom području sakupljene su velike količine pšenice, kukuruza, graha, vina i druge hrane i 1 253 forinta u novcu.⁶¹

U Vukovaru je vrlo djelotvorno radio ženski odbor koji je, uz ostalo, priredio zabavu i tombolu. Na zabavu je pozvan i ban Mažuranić, ali se nije mogao odazvati pa je poslao novčani prilog od 20 for.⁶² U Vukovaru je tom prilikom sakupljeno 800 for. i upućeno središnjem odboru. Slično su učinili i ženski odbori u Sisku,⁶³ Zagrebu,⁶⁴ Novoj Gradiški i još nekim gradovima.

Činjenice koje su navedene pokazuju da su iz čitave Hrvatske dolazili prilozi za ustanike i da je u tom sudjelovalo stanovništvo bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, jer je podjednako sakupljeno u krajevima gdje žive samo Hrvati kao i u onima gdje žive Hrvati i Srbi.

Hrvatsko primorje nije zaostajalo za ostalim krajevima Hrvatske u sakupljanju priloga za prebjegle Bosance i Hercegovce. O tom su »Obzor«, »Zastava« i »Narodne novine« vrlo malo pisali jer na tom području nisu imali dopisnika, a osim toga većina sakupljenog novca nije odlazila u Zagreb središnjem odboru, nego je upućivana u Zadar i odatle u Hercegovinu. Mnogo podataka o toj akciji donosi oporbeni kraljevički »Primorac« uredništvo kojega je sabiralo pomoć kao i svi drugi listovi, ali iz političkih i konkurentskih razloga nije prilog slalo zagrebačkom odboru koji se sastajao u uredništvu »Obzora«. Ivan Krstović, Hrvat iz Tivta, skupio je među tamošnjim rodoljubima gotovo 400 forinti i uputio »Primorcu«,⁶⁵ suvlasnik sušačke papirnice Charles Meynier dao je 200 forinti,⁶⁶ u Senju se održavaju priredbe u korist ustanika,⁶⁷ u Rijeci je osnovan odbor u prosincu 1875; pomoć se kupi i u

⁵⁹ Isto, br. 66 od 21. III 1876.

⁶⁰ Isto, br. 270 od 5. XI 1875.

⁶¹ Isto, br. 48 od 29. II 1875.

⁶² Isto, br. 48 od 29. II 1876.

⁶³ Isto, br. 65 od 20. III 1876.

⁶⁴ Isto, br. 85 od 13. IV 1876.

⁶⁵ *Primorac* br. 99 od 18. XI 1875.

⁶⁶ Isto, br. 111 od 16. XII 1875.

⁶⁷ Isto, br. 116 od 28. XII 1875.

Bakru, Kraljevici, Kostreni itd.⁶⁸ Osim u Zadaru, uredništvo »Primorca« slalo je sakupljena sredstva u Dubrovnik i Vasi Vidoviću u Novu Gradišku.

»Primorac« je izražavao mišljenje Milana Makanca i njegove male oporbene skupine pa je često raspravljao s »Obzorom« i kritizirao njegovu politiku, ali, kad se radilo o pomoći ustanicima, rješenju istočnog pitanja i odnosu prema Srbima, oni se nisu bitnije razlikovali. Polemika se razvila nakon Makančevih prijedloga za javnu pomoć i oštre kritike službene Hrvatske. Nakon Makančeva istupa u Saboru⁶⁹ »Obzor« je objavio članak: »Pomoć bjeguncem« i u njemu izjavio da je u Hrvatskoj, odnosno u zagrebačkom odboru sakupljeno do tada (srpanj 1876) 20 000 forinti. U svemu tome imao je »Obzor« važnu ulogu jer je tiskao proglose, pisao članke, objavljivao imena darovatelja itd. Sve su to radili ljudi iz Narodne stranke koju Makanec naziva službenom Hrvatskom. Hrvatska je dala dosta, piše komentator, ali ne na onako bučan način kako to zahtijeva Milan Makanec. Ni silna Rusija nije ništa dala iz budžeta, ali daje tajno; Srbija koja se spremala za rat nije ništa službeno dala kao pomoć. Dakle, svi koji su politički slobodniji od Hrvatske postupaju drugačije nego što Makanec predlaže Hrvatskoj.⁷⁰

Ljeti 1876. nastupile su promjene u vođenju ustanka i u odnosu Austro-Ugarske prema ustanku i istočnoj krizi, zbog toga nastaju promjene i u radu odbora za pomoć.

4. Opadanje djelotvornosti odbora nakon početka srpsko-turskog i rusko-turskog rata (1876—1877)

Kad su se Srbija i Crna Gora zaratile s Turcima, pisao je »Obzor« da u Monarhiji postoji jedno od »političkih čudesa našega vremena«, a to je da ona, iako ima na čelu ministra Mađara (Andrássy) i mađarsko-njemačke stranke koje slobodu Bosne i Hercegovine smatraju velikom opasnošću za habsburšku monarhiju, ipak znatnim novcem podupiru »stvar koja će im upropastiti državu«. I to čine u času kad se država bori sa stalnim platnim deficitom.⁷¹ No ako se uzme u obzir konačan ishod istočne krize, onda se može zaključiti da austrougarske vlasti nisu bile tako naivne jer su veliki troškovi davali Andrássyju moralno pravo da na Berlinskom kongresu kao naknadu zatraži pobunjene pokrajine. Na istom mjestu komentator »Obzora« pokušao je objasniti zašto je pomoć koja je do tada, prema mogućnostima hrvatskog pučanstva, bila zaista obilna, postajala sve manja kako je vrijeme odmicalo. On se pita je li »ohladila dobra volja ili ljubav bratinska«. Kao glavno objašnjenje navodi da je iznemogla platna moć stanovništva, da su došle zle godine, zavladala nerodica, roba se slabo prodaje, a trgovina je zamrla, pa i vlasti naplaćuju samo polovicu predviđenog poreza.⁷²

⁶⁸ Isto kao bilj. 66.

⁶⁹ Usp. moj rad *Odjek bosanskog ustanka 1875—1878, u sjevernoj Hrvatskoj, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, br. 4, 144—147.

⁷⁰ *Obzor* br. 172 od 29. VII 1876.

⁷¹ Isto. Članak »Pomoć bjeguncem«.

⁷² Isto.

Zaista se osjetilo da pomoć koju su do tada davali građani biva sve manja, ali ne samo zbog gospodarskih nego i političkih razloga. Do tada se sakupljanje priloga i pomaganje ustanika i prebjega smatralo više humanitarnom nego političkom akcijom, a od časa kad su ušle u rat Srbija i Crna Gora, kad je proglašeno ujedinjenje Bosne i Srbije, austrougarske su vlasti promijenile politiku i s nepovjerenjem i negodovanjem gledale na razvoj istočne krize, koja je tim događajima krenula novim, za njih nepovoljnim putem. Osim toga, u Hrvatskoj se osjetilo nezadovoljstvo zbog jednostranog akta pripajanja Bosne Srbiji, pa su se svi jugoslavenski ideali i misao o zajedničkoj borbi za oslobođenje »porobljene braće«, o hrvatsko-srpsko-crnogorskoj suradnji i solidarnosti počeli rasplinjavati. Tako je pokret koji je u početku imao humanitarni i oslobodilački karakter s određenim jugoslavenskim značajkama postao samo srpski nacionalno-oslobodilački pokret. No unatoč tomu, većina hrvatskog naroda, okupljena oko Narodne stranke i »Obzora«, želi uspjeh Srbiji jer u jakoj Srbiji vide mogućnost jačanja Hrvatske u okviru Monarhije. Rad na pomaganju nije oslabio samo u Hrvatskoj jer je istodobno prestao i rad odbora u Beogradu. Ukidanje toga odbora odrazilo se i na odbore u Hrvatskoj, a osobito na glavni odbor u Novoj Gradiški. Čubrilović to opravdava činjenicom da »srpskoj vladi nije trebalo više posrednika među njom i ustašima«, jer se Bosna smatrala sastavnim dijelom Srbije pa je i ustanak stavljen pod zapovjedništvo drinske vojske.⁷³ On drži da su odbori slabije radili nakon raspuštanja beogradskog odbora i odlaska pukovnika Milete Despotovića u ustanak. Drugi su razlozi: nedavni poraz Srbije, sukobi između odbora i pojedinaca u njima i pritisak austrougarskih vlasti, pa su se neki odbori sami raspali, a neke su vlasti raspustile. Gradiški odbor djelovao je još neko vrijeme, a onda je i on prestao raditi, pa se zadržao samo kninski koji je pomagao ustanike u Crnim Potocima.⁷⁴

Kad je Srbija preuzela vođenje ustanka isključivo na sebe, njegovo pomaganje uzimano je kao vanjskopoliitička djelatnost, koja je bila u suprotnosti sa službenom politikom Monarhije, zato je pojačan nadzor granice i prijelaza, a isto tako i pritisak na građane putem novina, organa vlasti i sudova, koji su tada bili vrlo aktivni u Bačkoj, Banatu pa i u Hrvatskoj (pakrački događaji).⁷⁵ Zato su neki građani koji su do tada davali lijepa sredstva prestali pomagati ustanak. Jedni su to učinili od straha, drugi zbog položaja, a neki zbog građanskog mira i lojalnosti. Najuporniji radili su i dalje, ali uglavnom potajno, pa ne možemo potanje pratiti njihovu djelatnost. Nisu prihvatljive tvrdnje Pelagića, Krasića i »Zastave« da je pomoć smanjena samo zbog toga što je ustanak dobio srpske značajke jer je on taj karakter imao, iako ne tako izrazito, od početka. Da je ta tvrdnja točna, onda bi ga i dalje pomagali Srbi u Hrvatskoj i Ugarskoj, ali je i njihova potpora nakon zatvaranja Svetozara Miletića, Kornela Jovanovića i pakračkih događaja gotovo posve prestala.

Treba reći da su i hrvatsko-srpske suprotnosti oko Bosne, pisanje nekih listova, nesloga u ustaničkom vodstvu, međusobna optuživanja, pronevjere

⁷³ Čubrilović, n. dj., 390.

⁷⁴ Isto, 397.

⁷⁵ Usp. o tome »Odjek bosanskog ustanka...«, 151—157.

sakupljenih novaca i neprestani neuspjesi još više oslabili rad odbora i obeshrabрили ono malo zanesenjaka koji su još preostali.

Broj priloga u jesen 1876. veoma se smanjio, ali je također promijenjen i značaj poklona. U početku su davani uglavnom novci, zatim odjeća i hrana, jer je to bilo potrebno za ofenzivne akcije ustanika. Nakon ustaničkih neuspjeha i poraza Srbije malo je tko vjerovao u uspjeh, pa se i pomoć orijentirala više prema prebjezima i njihovu spašavanju. Tada se sakupljala uglavnom odjeća, obuća i hrana, a mnogo manje novac. Osim toga i austrijske su vlasti sumnjičavo gledale na sakupljanje oružja, dobrovoljaca i novca koji bi se upotrebljavao u vojničke svrhe.

U jesen 1876. Guteša i Mazzura i dalje su izvještavali o sakupljenim darovima, a to su uglavnom bili: odjeća, lijekovi i druge sitne potrepštine. Prilozi su dolazili u većini iz Hrvatske, ali ih je bilo i iz Češke, Austrije pa i od čeških iseljenika u Detroitu.⁷⁶ Prema nekim vijestima, u Rijeci su mađarski građani organizirali sabirnu akciju, ali za turske ranjenike, što je bilo u skladu s općom turkofilskom politikom mađarske javnosti.⁷⁷

Guteša je u početku 1877. tražio novu pomoć za Bošnjake naseljene u Krajini. On u proglasu naglašava da pomoć države nije dovoljna i da bjeguncima prijeti propast ako im se ne pomogne. Sve što bude darovano bit će objavljeno u »Narodnim novinama«, »Obzoru« i »Agramer Zeitungu«. Uredništvo »Obzora« toplo je preporučilo taj apel i istaknulo da on pokazuje razliku između Ilije Guteše, djelotvornog prijatelja naroda, i njegovih protivnika koji »srbski patriotizam samo u pogrdi hrvatstva ističu«.⁷⁸ Nešto kasnije Guteša je izvijestio da je dobio gotovo 1 000 for. što su ih uglavnom darovali katolički i pravoslavni svećenici, a među njima isticali su se dr Danilo Medaković, biskup Kralj, koprivnički župnik Gazić, arhimandrit manastira Grgeteg i drugi.⁷⁹

U 1877. isticao se kao sakupljač pomoći Ivan Kukuljević-Sakcinski, koji je nekoliko puta dao pomoć u novcu i tkaninama.⁸⁰ Njemu je u novinama zahvaljivao i spomenuti požeški veliki župan Ivan Vardian što mu je poslao 1 000 forinti za »prebjeglice internirane u provincijalu«.⁸¹ Tu vijest prenio je »Primorac« i dodao da su ta sredstva utrošena za »privremeno sirotište za školske sposobnjake bosanskih prebjeglica u Slavonskoj Požegi«. U tom sirotištu bilo je 20 učenika.⁸² Oba lista javila su da je taj novac poslan od nekih slavenskih prijatelja, ali nisu rekli da se radi o Rusima.⁸³ Po svemu sudeći, Vardian je nesmotrenošću objavio taj podatak u »Obzoru«, pa su o tom pisale i druge novine. Na to je Kukuljević morao dati izjavu da je poklon zaista primio iz Moskve, i to preko Beča, ali novca nije bilo toliko koliko su novine pisale. On kaže da je taj novac podijelio uz namire, i to ne samo »preko javnih

⁷⁶ *Obzor* br. 211, 218 i 229 od 15. IX, 23. IX i 6. X 1876.

⁷⁷ *Primorac* br. 6 od 14. I 1877.

⁷⁸ *Obzor* br. 24 od 30. I 1877.

⁷⁹ Isto, br. 39 od 17. II 1877.

⁸⁰ NN. br. 50 od 2. III 1877.

⁸¹ *Obzor* br. 40 od 19. II 1877.

⁸² *Primorac* br. 23 od 22. II 1877.

⁸³ *Usp. o tom, Odjek bosanskog ustanka...*, 163.

organa« nego i po preporuci Ilije Guteše za koga kaže da je član »bivšeg« odbora.⁸⁴ I Guteša se našao u neugodnoj situaciji jer je izjavio da pomoć nije došla iz Rusije, a kada je Kukuljević napisao od kuda je prilog stigao, Guteši nije preostalo drugo, nego da izjavi da nije znao od kuda je novac dobiven niti je za to pitao. Mislio je (!) da bi ruski dobrotvorni odbori prije pomoć poslali zagrebačkom odboru nego nekom drugom. Kad je saznao da je pomoć iz Rusije, zahvalio se Rusima i Ivanu Kukuljeviću.⁸⁵ Tri navedena dopisa i pisma što ih je Kukuljević uputio Popovu⁸⁶ pokazuju da su i Guteša i Kukuljević bili u vezi s ruskim slavenofilima, ali su to pred austrijskim vlastima tajili. Kada se za to saznalo, nastojali su da se izvuku i izjave da su pomoć dijelili samo u humanitarne svrhe, ne spominjući bana Mažuranića i druge političare koji su bili s njima u dodiru.

Ta prepiska u novinama pokazuje još nešto, a to je da Kukuljević odbor u Zagrebu naziva »bivšim«, a Guteša misli da bi Rusi prije poslali pomoć zagrebačkom odboru nego komu drugom. Iako odbor koji je radio 1875. i 1876. službeno nije rasformiran, Guteša je s nekoliko pomagača preuzeo ulogu dotadanjeg odbora i dalje nastojao doći do hrane, odjeće i lijekova za bosanske prebjeg u Vojnoj krajini. Nastojanja Gutešina odbora imala su uspjeha jer je pomoć i dalje pristizala, iako nije bila tako obilna kao 1875.

Iako zagrebački odbor tada formalno nije postojao, njegova djelatnost u praksi nije prestajala, i to ne samo humanitarna, nego i politička. I dalje se pomoć tajno slala četama u Brezovači i Čorkovači. Te dvije jedinice bile su u neprekidnom dodiru sa Zagrebom, pa odboru u Novoj Gradiški nikada nije pošlo za rukom nad njima duže zadržati patronat. Izvori govore da su četi u Brezovači pomagali »neki krugovi iz Zagreba«.⁸⁷ Izravan dodir s logorom u Brezovači održavali su i neki sisački trgovci, među njima se isticao neki Jovanović. On je slao pomoć i bio posrednik u političkim vezama. Nakon poraza u Crnim Potocima hrabrio je ustanike da se ne razidu jer je i prije dolazilo do poraza, ali su se ustaničke čete ponovo formirale. On je predlagao četama u Brezovači i Čorkovači da se spoje i zajednički djeluju.⁸⁸

U to doba neke su vođe ustanka nastojale stupiti u austrijsku službu. Najpoznatiji među njima bili su Petar Uzelac i Lazar Miodragović,⁸⁹ ali su zbog sličnih namjera napadali i Iliju Gutešu. »Zastava« ga je potvorila da »zavlači prste u ustanak na tuđ račun«.⁹⁰ Prema podacima kojima do sada raspolazemo, Guteša je bio osobno pošten i nekoristoljubiv, a također je za čitava svog političkog rada i života zastupao slogu Hrvata i Srba, što je dokazao i za Khuena Héderváryja, kad je bio jedan od rijetkih srpskih zastupnika

⁸⁴ *Obzor* br. 259 od 12. XI 1877.

⁸⁵ Isto, br. 262 od 15. XI 1877.

⁸⁶ Ivan Očak, Građa za povijest hrvatsko-ruskih veza u drugoj polovici XIX stoljeća, *Historijski zbornik* XIX—XX 1966/67, 374, Usp. o tome i J. Šidak, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskog, *Radovi IHP*, br. 2, 1973, 101.

⁸⁷ Ekmečić, n. dj., 305.

⁸⁸ Isto, 323.

⁸⁹ Isto, 303.

⁹⁰ Isto.

opozicije.⁹¹ Za ustanak je davao veoma mnogo, pa mu je ostala dužna čak i srpska vlada, jer je na njezin zahtjev nabavio oružje za Goluba Babića koje nije nikad plaćeno.⁹² U njegovo je ime i beogradski ženski odbor upisao svotu od 2 500 forinti, ali je taj novac negdje nestao.⁹³ U Gutešine račune posumnjao je i Andrassy i naložio istragu, ali je hrvatska vlada od toga odustala.⁹⁴ Krasić misli da su Gutešu nazivali austrijskim agentom oni koji nisu poznavali »patriotične i poštene radnje Gutešine.«⁹⁵

5. Uloga i značenje odbora za pomaganje ustanka

Do sada smo razmatrali ulogu odbora samo u sakupljanju novčane i materijalne pomoći ustanicima i prebjezima, ali su oni osim toga obavljali veoma značajnu političku, vojničku i obavještajnu funkciju. O toj djelatnosti piše Čubrilović: »Glavni odbor u Novoj Gradiški upravljao je ustankom od reke Bosne do Bihaća, dakle celom severnom Bosnom. Imao je on svoje poverenike i kod četa u Crnim Potocima. On ravna celom političkom i vojnom akcijom u Bosni, naročito u severnoj: prima predloge, određuje gde će se slati ratna sprema, deli je, nadzirava rad i pregleda račune poverenika i odbora; on zastupa ustali narod pred stranim svetom.«⁹⁶ Isti autor misli da su odbori bili »duša celog pokreta«, a kad se pogledaju knjige njihovih izdataka, onda se tek može zaključiti kakvo su značenje imali odbori u ustanku.

Osim zagrebačkog i novogradiškog djelovalo je u Hrvatskoj još nekoliko odbora koji su se isticali u sakupljanju pomoći. Među prvima bio je odbor u Kostajnici, koji se nalazio na samoj granici, i oko njega su se skupljali svi značajniji politički i vojnički vođe ustanka. Tu je djelovala i socijalistička skupina na čelu s Vasom Pelagićem i Manojlom Hrvaćaninom, a poznatiji su još bili i Simo Bilbija, Nikola Jovanović, Zamfo Bosančić i Lazar Sučević. Taj je odbor imao svoje povjerenike u Hrv. Dubici, Sisku, Dvoru na Uni i Petrinji, a održavao je i stalne dodire sa Zagrebom. U Sisku je radio Jovo Bilbija, a uz njega se isticao i sisački trgovac Pavlica.⁹⁷ Kostajnički odbor opskrbljivao je čete na području Kozare, Grmeča i uz »suhu među«. Zadatak odbora koji su bili bliže granici sastojao se najčešće u prihvaćanju, sakrivanju i prebacivanju dobrovoljaca preko granice. Isto tako su prihvaćali one koji su se vraćali iz Bosne, brinuli se da im osiguraju hranu, odjeću, oružje, streljivo, a također su primali ranjenike i održavali dodir s krajiškim vlastima, prikupljali obavijesti i dostavljali ih vođama pojedinih četa. Dakle, njihova uloga bila je nalik na ulogu narodnooslobodilačkih odbora u narodnoj revoluciji.

Sva ta djelatnost bila je na hrvatskoj strani granice, na teritoriju druge države i pod stalnim nadzorom austrougarskih i hrvatskih vlasti. Na granici

⁹¹ Usp. o tom Enciklopedija Jugoslavije 3, 643—644.

⁹² Krasić, n. dj., Usp. Ekmečić, n. dj., 100

⁹³ Krasić, n. dj., 107.

⁹⁴ Isto, 109.

⁹⁵ Čubrilović, 392.

⁹⁶ Isto, 106.

⁹⁷ Ekmečić, n. dj., 192; Čubrilović, n. dj., 393.

u to vrijeme bilo je vrlo mnogo ljudi koji su na ovaj ili onaj način bili povezani s ustankom. Među njima bilo je revolucionara, vojnika, avanturista, dešperatera, probisvjeta, agenata, uhoda i lopova svih narodnosti. Bila je to »jedna gomila agitatora, đaka, popova, učitelja, dobrovoljaca i trgovaca, kao i putnika svake vrste (. . .)«. Kod tih ljudi osjećalo se i političko šarenilo, jer su se na granici sretali socijalisti-pristalice Internacionale i anarhisti bliski Bakunjinu;⁹⁸ bilo je talijanskih garibaldinaca, ruskih slavenofila, naših jugoslavenski orijentiranih ljudi, ali i nacionalista, pristaša Obrenovića i Karađorđevića i romantičarskih zanesenjaka bez političkog uvjerenja.

U takvoj mješavini ljudi, ideja i ciljeva dolazilo je do nesporazuma, svađa, tužakanja, podmetanja, pokušaja atentata⁹⁹ pa čak i ubojstava.¹⁰⁰ Često su se krala i prisvajala sredstva koja su bila namijenjena ustanicima ili prebjecima. O tome očevidac Mitar Cenić piše: »Kako taj odbor radi u korist svoju a ne obštu, to bi neophodimo bilo njega preustrojiti i bošnjake trgovce i inače koji su kako poturice turske bile tako i austriške izbrisati iz tog odbora kao ljude koji se jedino za svoj džep staraju.« Zatim je istakao da ima bogatih bosanskih trgovaca koji »ni jedne pare nedadoše za obštu celj nego šta više odborske novce jedu a međutim oni koji idu da se biju ni opanke ne mogu da dobiju«. On drži da su takvi odbori u Sisku i Zagrebu, zato traži da se oni preurede i dođu u ruke poštenih ljudi.¹⁰¹ Ostali izvori ne potvrđuju Cenićeve navode o sisačkom i zagrebačkom odboru. Čubrilović kaže da je bilo ljudi koji su gledali svoju korist, ali je većina ipak radila pošteno.¹⁰² I »Zastava« je pisala o ljudima i odborima koji su pronevjeravali, ali ne kaže o kojim se odborima i odbornicima radi. Autor članka piše da je naš narod kao ni jedan drugi, u miru se razmeće rodoljubljem, a kad do zla dođe, »rogovi se uvuku i sav patriotizam izčezne, a na površini opažaju se neki, koji se za Srbe i rodoljube prodaju, ali u pravoj nameri da, kod prilike, nešto u svoj džep spuste, a narod i drugo to, to je deveta. Tako je i s bosanskom sirotinjom«. ¹⁰³ Ima odbora koji su za sirotinju kupili novac, a kad bi im se pregledali računi, svega bi se našlo. »Tako je bilo i u bosanskom ustanku, i zaista ima ljudi, koji su se o isti ponajvećma ogrešili, krali i svaku pakost činili, i ti ljudi danas kao poštteni, prvaci, rodoljubi i što hoćete važe (. . .)«. ¹⁰⁴

Unatoč negativnostima koje smo naveli, odbori su u bosanskom ustanku obavili vrlo važnu zadaću. Oni su bili ne samo pomagači i pokretači, nego i političko vodstvo ustanka, tj. one snage bez kojih ustanak ne bi bio ono

⁹⁸ Spomenuti Manojlo Hrvaćanin (1849—1909) bio je kao student u Zürichu pristaša Mihajla Bakunjinu. U toku ustanka surađivao je najviše s Vasom Pelagićem i Stojanom Ugrinićem. Bila je to tzv. kostajnička socijalistička grupa, a nazivali su ih i »komuncima«.

⁹⁹ Bilo je nekoliko pokušaja atentata na Vasu Pelagića i Petra Mrkonjića-Karađorđevića.

¹⁰⁰ Ubijen je od nepoznatog ubojice Rus Dalmatov.

¹⁰¹ Ekmečić, n. dj., 236, bilješka 18 na i. mj.

¹⁰² Čubrilović, n. dj., 396.

¹⁰³ Kapidžić, n. dj., IV, 184.

¹⁰⁴ Isto, IV, 185.

što jest, nego bi ostao samo lokalna pobuna ili hajdučija bez pravih nacionalnih i političkih ciljeva. To bi bio još jedan pokušaj bune ugnjetene raje koji bez pomoći trgovaca, odbora te Srba i Hrvata iz habsburške monarhije nikad ne bi prerastao u pokušaj nacionalno-oslobodilačke revolucije.

II. BOSANSKI PREBJEZI U HRVATSKOJ

1. Problem bosanskih prebjega u povijesnoj literaturi

O bosanskim prebjezima u Austro-Ugarskoj i Srbiji imamo veoma malo podataka u povijesnoj literaturi, iako je njihov broj bio desetak puta veći od broja aktivnih boraca u ustanku. Njihov smještaj, prehrana i preseljavanje iziskivali su veća materijalna sredstva i uzrokovali su veće teškoće nego vojničke operacije na granici. Zato se opravdano misli da su veću pozornost privlačili i imali veću važnost bosanski prebjezi »nego sva čarkanja ustanička s Turcima«. ¹⁰⁵ Uostalom, ustanak je bio u naponu samo 1875. i u proljeće 1876. kad su poduzimane napadačke akcije, a sve ostalo bilo je u bosanskom ustanku samo nepovezano hajdukovanje raznih ustaničkih skupina, dok je problem prebjega bio više od tri godine veoma aktualan i gotovo nerješiv.

Većina od blizu 200 000 prebjega imala je utočište u Hrvatskoj, Dalmaciji i Vojnoj krajini, dakle na području Austro-Ugarske, a bilo ih je i u Srbiji i Crnoj Gori. Starija povijesno-publicistička literatura o tom problemu opterećena je nacionalnim razmiricama i pretjerivanjima, jer su neki držali da je pisanje o tim zbivanjima samo jedan oblik »produživanja ustanka na papiru«. ¹⁰⁶

Vaso Pelagić je npr. o položaju prebjega u Austro-Ugarskoj veoma nepovoljno pisao, ali je istaknuo da ni onima u Srbiji nije bilo mnogo bolje. ¹⁰⁷

Krasić je bosanskim prebjezima prvi posvetio jedno poglavlje svoje knjige, ali je ono pisano jednostrano i tendenciozno. Prema njegovim navodima prebjeglo je 200 000 ljudi, od toga u Monarhiju 150 000, a vratilo se 1878. svega 87 000. ¹⁰⁸ Citirao je list »Berner Bothe« ¹⁰⁹ prema kojem je Austro-Ugarska direktno ili indirektno ubila do 100 000 begunaca. ¹¹⁰ O primanju i boravku

¹⁰⁵ A. Ivić, *Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1876. g.*, Zagreb 1918.

¹⁰⁶ Ekmečić, n. dj., 6.

¹⁰⁷ Pelagić, n. dj., 151, o tom piše — »Skoro polovinu naroda, osobito djece, poumiralo je koje iz straha, koje od zime i gladi, koje opet od vrućine i neprijateljskog mača. I oni što su izbjegli u Srbiju i Crnu Goru nisu mnogo bolje prošli. Svud ih je gonila patnja i propast.« O položaju bjegunaca u Monarhiji piše: »Grozno i žalosno je bilo vidjeti kolone bjegunaca, kako ih austro-ugarske vlasti gotovo svakog mjeseca progone iz okruga u okrug. To ih je naročito urvalo.«

¹⁰⁸ Krasić, n. dj., 90—91. *Zastava* u Spomenici koja je upućena kongresu u Berlinu također iznosi podatak da je iz Bosne i Hercegovine prebjeglo 200 000 ljudi — br. 96 od 21. VI (3. VII) 1878.

¹⁰⁹ Nije naveo broj i datum lista.

¹¹⁰ Isto, 108.

prebjega u Hrvatskoj, gdje Krasić odvaja postupak hrvatskog od srpskog stanovništva, pisao sam na drugom mjestu,¹¹¹ a isto tako i o školama što su ih za prebjegu djecu otvorile Engleskinje Irby i Johnstone. Te su škole djelovale u Pakracu, Benkovcu,¹¹² Brezovcu, Čagliću, Golešima, Jagmi, Kričkama, Lovskoj, Medarima, Novskoj, Okučanima, Paklenici, Petrovu Selu, Rajićima, Roždaniku, Subockoj, Tornju i Gornjaku. Ukupno je u tim školama radilo 18 učitelja i 4 pomoćna učitelja, a polazilo ih je, prema Krasiću, 1 500 učenika.¹¹³ Upravitelj škola bio je Dimitrije Josić,¹¹⁴ a kao učitelj radio je i Vladimir Krasić. Oko tih škola, odnosno nekih učitelja u njima i Josića kao upravitelja bilo je nekih komplikacija. Josić je, piše Krasić, bio »trn u oku velikim Hrvatima«, pa mu je bilo zabranjeno da nadzire rad škola jer nije imao kvalifikacija. Ti su napadi djelo »zlotvora i potajnih pakosnika srpskih« koji su »navalili svom silom da unište te škole«, jer misle da su one mjesto gdje se širi srpska propaganda. Na drugom mjestu Krasić piše da je sve to djelo Hrvata koji su istupili kao protivnici srpskog ustanka i nastojali da ukinu te škole.¹¹⁵ Međutim, vlasti nisu bile protiv tih škola ni protiv humanitarnog rada spomenutih Engleskinja, koje su pomagale i sličnu školu u Požegi, nego su bili u pitanju neki učitelji, a osobito Dimitrije Josić, za koga se govorilo da širi protuhrvatsku agitaciju. Treba istaknuti da je pakračka afera bila ljeti 1876, a škole su radile sve do svibnja 1878, dakle još gotovo dva mjeseca nakon mira u San Stefanu. Prema tome, nije se radilo o zatvaranju škola jer bi u tom slučaju i one bile zatvorene kad su zatvoreni i neki učitelji, a ne bi djelovale još više od 20 mjeseci nakon toga.

Čubrilović nije posebno raspravljao o prebjezima i njihovu položaju, ali je bio objektivniji u ocjeni hrvatskog stanovništva i njegova držanja prema prebjezima: »Hrvatsko stanovništvo u Hrvatskoj i Dalmaciji, i ako često puta i samo siromašno, pomagalo je gde god je moglo izbeglice; delilo s njima svoje tesne stanove i na sve načine gledalo da im olakša gorki izbeglički život. Graničari Hrvati, kao i Srbi, pomagali su ustašima pri prelazu granice, prenosu oružja i skrivanju od žandarma i vojske. Gde su hrvatske čete bile na straži, ustaši su mogli mirno i bez velikih smetnji da prelaze granicu.«¹¹⁶

Ekmečić je u svojoj disertaciji upotrijebio originalne i uglavnom dotad nepoznate izvore i iznio objektivno činjenično stanje o svima problemima ustanka, pa i o prebjezima. Istaknuo je teškoće s kojima su se borili austro-ugarski pogranični organi prilikom primanja i smještaja velikog broja izbjeglih Bosanaca. Pisao je također o pomoći koja im je pružana i o nastojanjima vlasti da se što prije vrate natrag preko Save i Une, kao i o osjetljivosti austro-ugarskih državnih organa prema pomoći i solidarnosti koju je domaće stanovništvo iskazivalo prema prebjezima. Oni su u tom gledali nacionalnu, jugoslavensku politiku, od koje su strahovali. Ekmečić je pokazao i drugu stranu te nacionalne

¹¹¹ Usp. Odjek bosanskog ustanka..., 125.

¹¹² Benkovac i Paklenica su sela u Slavoniji, u okolici Pakraca.

¹¹³ *Zastava*, međutim, piše da je bilo 1 000 učenika (Kapidžić, n. dj. IV 184) a *Obzor* još manje, oko 600.

¹¹⁴ Bio je također zatvoren u vrijeme pakračke afere.

¹¹⁵ Krasić, n. dj., 95.

¹¹⁶ Čubrilović, n. dj., 410.

solidarnosti i napisao: »Plaća se sve: od slanine, duvana, opanaka, lijekova, kola za prevoz, do mita austro-ugarskim stražarima. Svaka se usluga unovčuje i u ovom malom ratu nacionalni idealizam slabo dolazi do izražaja.« Isto tako Ekmečić je zapazio neke činjenice koje su dotadašnji autori prešutjeli ili ih nisu vidjeli. On kaže da iz Bosne nisu bježali samo Srbi, nego i bosanski Hrvati,¹¹⁷ te da je kod nekih grupa prebjega bilo simpatija i za Monarhiju,¹¹⁸ pa su austrijske vlasti nastojale da za sebe pridobiju ne samo bosanske Hrvate, nego i Srbe. Čak su i neke vođe ustanka, a kasnije prebjezi, upućivali molbe Franji Josipu I da ih zaštiti i zauzme Bosnu.¹¹⁹ Istakao je i priličnu nezainteresiranost prebjega prema aktivnom sudjelovanju u četama,¹²⁰ a ujedno i činjenicu da je u bosanskim ustaničkim odredima bio velik broj hrvatskih krajišnika.¹²¹ Ekmečić je objasnio zašto su se prebjezi tako uporno držali granice i pružali otpor svakom preseljavanju u unutrašnjost Hrvatske: »Jedan od izvora daljnjeg toka ustanka bilo je i ovo neriješeno pitanje izbjeglica. Sve mjere poduzete da se oni udalje sa granice i njihov rad učini bezopasnim po opšti mir propadale su, jer se nisu ni odlučno provodile u život i jer je bilo stvarno nemoguće bosanske seljake odvojiti od granice. Oni i kad ne idu u ustanak, u grupicama preskaču preko granice da donesu nešto što je ostalo sakriveno, da po noći poberu ljetinu ili, što je najčešće, da nešto nađu za jelo. To je bio jedan od izvora njihovog održavanja i u izvještajima se više spominju prelazi ovakovih grupica nego ustanika.

Ovakvo stanje na granici, kao i ustanak na bliskom turskom području stvorili su za austro-ugarske vlasti osjetljivo političko pitanje. Ustanak na turskom zemljištu prijetio je da na neki način uvuče i stanovništvo sa hrvatske strane.«¹²²

2. Masovni bijeg u Hrvatsku na početku ustanka

Tadašnje je novinstvo redovito izvještavalo o prebjezima, njihovu dolasku, smještaju, broju i položaju, pa ćemo, na temelju novinskih i drugih izvještaja i postojeće literature, moći dati kraći prikaz toga pitanja koje je za ustanak imalo mnogo veću važnost nego što se mislilo.

Istoga dana kad je izbio ustanak u Bosni, počelo je bježanje preko granice, u šume i skrovišta mjesta. Prvi brzopjavi iz Kostajnice i Jasenovca od 17. kolovoza 1875. govore o masovnom prijelazu preko Une i Save.¹²³ »Sviet je obće strašno amo nagrnuo, a mi se već bojimo, što ćemo sa sirotinjom. Odbor za podporu pribjeglih kršćana u Zagrebu morao bi rezervirati nešto novaca za sirotinju ovu amo (...).«¹²⁴ Iz Petrinje javljaju da je ustanak ozbiljan i da

¹¹⁷ Ekmečić, n. dj., 194, 215. i 304.

¹¹⁸ Isto, 232.

¹¹⁹ Isto, 246.

¹²⁰ Isto, 306—307.

¹²¹ Isto, 171—172.

¹²² Isto, n. dj. 168.

¹²³ Kapidžić, n. dj., III, 102. i 107.

¹²⁴ Obz. br. 188 od 19. VIII 1875.

»sijaset izbjeglica« dolazi u grad gdje će biti internirani.¹²⁵ Iz Siska su javili da je Petrinja prepuna pa je počela sabirna akcija i u Sisku,¹²⁶ itd. Tada je uredništvo »Obzora« tiskalo spomenuti poziv za osnivanje odbora, što je odmah urodilo plodom i novoosnovani odbori počeli su prihvaćati bosansku raju. Prema jednoj vijesti iz Siska, stanovništvo iz Bosne bježalo je masovno tako da je prvih šest dana prešlo već 10 000 ljudi i 5 000 grla stoke.¹²⁷

Nakon prvog naleta preko Une počeo je drugi val bježanja preko Save: »Danas na čitavoj obali Save od Stare Gradiške do Jasenovca prevoze tisuće stoke u Austriju. Kršćani su odlučili sve pokretno imanje prenijeti u Austriju, pa što je sposobno u boj.«¹²⁸ Gradovi i veća naselja uz granicu bili su u veoma teškom položaju jer je trebalo smjestiti i nahraniti tako velik broj prebjega. Negdje su se odbori vrlo brzo snašli i organizirali prehranu, smještaj i liječničku pomoć, odnosno pregled dotjerane stoke za koju se pretpostavljalo da je zaražena. Istaknut ćemo primjer Petrinje o kojem je govorio i Božidarević-Veselički¹²⁹ u svom izvještaju. Petrinjska čitaonica pružila je novčanu pomoć,¹³⁰ imovna općina dopustila je drvarenje u svojim šumama, kao i ispašu i žirovinu za stoku,¹³¹ a općinska uprava podigla je barake za 640 prebjega.¹³² Bolnica u Novoj Gradiški primila je bosanske ranjenike na liječenje, a slično su postupali i u drugim mjestima. »Obzor« je odmah upozorio na veliki broj turskih uhoda koji su prešli u Hrvatsku, osudio je pogranične organe koji su ponegdje oduzimali raji oružje i trgovce koji su pljačkali prebjege i kupovali od njih stoku u bescjenje.¹³³ »Narodne novine« upozoravaju raju na »krajiške od zanata tate« koji na očigled otimaju stoku s paše. To poglavito čine žitelji selâ oko Kostajnice.¹³⁴

Treba istaknuti da krajiška uprava pod generalom Mollinaryjem nije zaostajala za općim nastojanjima oko pomoći, o čemu svjedoče izvještaji pojedinih listova: »Glede prebjeglih u Hrvatsku Bošnjaka već se je krajiška vlada obilno postarala, da postradale nevoljnike razmjesti po selih da se uzmognu prehraniti, dokle se stvar konačno nedovrši.«¹³⁵

Prema neslužbenim izvještajima od 1. rujna 1875. prešlo je u Hrvatsku 26 000 prebjega, a službeni izvještaj daje broj prebjega prema okružjima:

U gradiškom okružju bilo je 8 744 muških i 8 507 ženskih, svega 17 251. U banškom (Petrinja, Glina, Kostajnica) okružju bilo je 4 326 osoba, u ličko-otočkom 163 osobe, ogulinsko-slunjskom 40 osoba i u brošdom svega 4 obitelji. Dakle ukupno blizu 22 000 ljudi. Prebjezi u gradiškom okružju imali su 9 275 grla: 1 482 konja, 3 754 svinje i 4 747 ovaca i koza.¹³⁶

¹²⁵ *Primorac* br. 67 od 21. VIII 1875.

¹²⁶ Isto, br. 68 od 25. VIII 1875.

¹²⁷ *Obzor* br. 191 od 23. VIII 1875.

¹²⁸ NN. br. 194 od 26. VIII 1875.

¹²⁹ Vidi poglavlje o radu odbora za pomaganje, bilj. 30.

¹³⁰ *Obzor* br. 196 od 28. VIII 1875.

¹³¹ NN. br. 191 od 23. VIII 1875.

¹³² *Obzor* br. 196 od 28. VIII 1875.

¹³³ Isto.

¹³⁴ NN. br. 200 od 2. IX 1875.

¹³⁵ *Obzor* br. 195 od 27. VIII 1875.

¹³⁶ Isto, br. 202 od 4. IX 1875.

Podaci pokazuju da je u gradiško okružje došao 17 251 prebjeg, a sa sobom su dotjerali 19 258 grla stoke, što je za dvije tisuće više od broja prebjega. Ako uzmemo u obzir da nisu uspjeli svu stoku prevesti preko Save i Une, možemo zaključiti da je bosanska raja imala, vjerojatno, više stoke nego pučanstvo u Hrvatskoj. Zato je Pelagić imao pravo kad je primijetio da se stanovnici Hrvatske čude zašto su Bosanci dizali ustanak kad imaju toliko stoke.¹³⁷ Zanimljivo je napomenuti da je broj muškaraca za 237 veći od broja žena, što nam govori da je stanovništvo bježalo masovno, čitave obitelji, pa ni muškarci nisu ostajali u ustaničkim četama. Taj nam broj potvrđuje da je organizacija ustanka bila i odveć slaba da bi muškarce zadržala, pa se više mislilo na bijeg nego na borbu. Prebjezi su, dapače, odbijali da se bore u ustaničkim jedinicama ili kao dobrovoljci u Srbiji. To nam govore i pozivi glavnog odbora u kojima se svima onima koji se ne priključe ustanku prijeti da će biti »lišeni svakog prava na zaostavše svoje imanje«.¹³⁸ M. Despotović, jedan od vođa ustanka također je zaprijetio da ni jedan prebjeg neće smjeti natrag u oslobođenu Bosnu ako odmah ne dođe u četu da se bori.¹³⁹ Od toga je bilo malo koristi jer prebjegla sirotinja nije imala povjerenja u trgovačko vodstvo koje su zbog suradnje s Turcima nazivali poturicama.

Broj prebjeglih prema okružjima pokazuje i krajeve gdje je ustanak počeo, a gdje nije. Najveći je broj prešao preko Save od Dvora do Jasenovca, a uz »suhu među« vladalo je uglavnom zatišje.

Do 18. rujna, dakle mjesec dana od početka ustanka, prebjeglo je u Hrvatsku oko 100 000 bosanskih žitelja. To je komentiralo sve novinstvo, a »Obzor« je konstatirao da je to veći poraz za Tursku nego sve izgubljene bitke u Hercegovini, jer je od milijun stanovnika već jedna desetina utekla pred nasiljima.¹⁴⁰

U početku listopada izbio je ustanak uz »suhu među«. Izvještaji iz I banske pukovnije govore da je od Žirovca i Obljaja prema Topuskom prebjeglo nekoliko tisuća Bosanaca.¹⁴¹ U selima između Gline, Petrinje i Vrginmosta bilo je toliko prebjega da krajiške vlasti nisu znale kamo da ih smjeste. U to vrijeme kralj i ministar Andrassy izjavili su da će novčano pomoći prebjege, ali su istakli da je novčano stanje habsburške monarhije takvo da neće moći toliki broj ljudi smjestiti i nahraniti. Potpora ne može postati mirovina, a ono stoke i hrane što su prebjezi prenijeli brzo će potrošiti, pa će njihovo uzdržavanje postati veoma velik teret za državu. Zato su službeni organi u Hrvatskoj predložili da se prebjezi vrate natrag u Bosnu, a ako se to ne može, onda ih treba trajno naseliti u Hrvatskoj. Budući da je prvi prijedlog bio neizvediv dok se situacija ne smiri, smatralo se da ih treba trajno naseliti u Hrvatskoj, jer je puste zemlje bilo dosta. Jedno i drugo rješenje iziskivalo je velike troškove za Monarhiju, zbog toga je ustanak bio ne samo tursko, nego i međunarodno pitanje koje je najteže pogodilo susjednu državu. Produživanje ustanka povećavalo je austrougarske troškove i stalni platni deficit, pa je

¹³⁷ Pelagić, n. dj., 96.

¹³⁸ Ekmečić, n. dj., 216.

¹³⁹ Isto, 307.

¹⁴⁰ Obzor br. 238 od 18. X 1875.

¹⁴¹ Isto, br. 234 od 13. X 1875.

ministarstvo vanjskih poslova nastojalo da ga se što prije riješi.¹⁴² Zbog toga je Austro-Ugarska imala pravo da traži ustupke od Turske, a to su bile reforme, odnosno sređenje prilika koje bi omogućilo povratak prebjega.¹⁴³

Austrougarske vlasti počele su dijeliti pomoć prebjezima, i to 7 novčića za odrasle i 3,5 novčića za djecu.¹⁴⁴ Prva vijest o davanju pomoći pojavila se 18. rujna 1875, dakle mjesec dana nakon početka ustanka. Iznos je bio premalen, a način podjele, neredovitost, slaba organizacija i evidencija izazivali su nezadovoljstvo i nesporazume. U studenome iste godine prebjeci su uputili kralju molbu¹⁴⁵ da im poveća novčanu potporu jer je funta govedine stajala 16 novčića, funta brašna 5 novčića itd. Kralj Franjo Josip I uvažio je opravdanu molbu i odredio da otada dobivaju 10 novčića odrasli i 5 novčića djeca, a s tim se već »živariti dade«.¹⁴⁶ Peštanski listovi bili su protiv ustanka i, naravno, protiv podjele »tolike pomoći izbjeglicama« pa su objavili vijest da ustanak stoji Monarhiju 10 000 forinta dnevno. Taj je broj bio pretjeran a svrha mu je bila da alarmira javnost protiv ustanka. Zato su »Narodne novine« odmah izračunale da bi prema njoj bilo najmanje 143 000 prebjega, odnosno, kada bi se uzela u obzir djeca koja primaju polovicu pomoći, čak 170 000. Isti je list uskoro objasnio da je u tom iznosu sadržana i pomoć Hrvatskoj, Dalmaciji i Crnoj Gori, ali je svejedno uvećan jer se u Hrvatskoj troši 800 forinta dnevno.¹⁴⁷

Ustanak u jesen 1875. sve je više jačao i širio se od sjevera Bosne prema jugu uzduž hrvatske granice. Zato se i broj prebjega neprekidno povećavao. Krajiškim vlastima nije pošlo za rukom smjestiti ni ono što je prebjeglo, a neprestano su dolazile nove i nove skupine, i to u najgore vrijeme, na pragu zime. Izbjeglički knezovi često su pisali molbe lokalnim vlastima, generalu Mollinaryju, pa i kralju Franji Josipu I. Treba priznati da je general Mollinary, iako stranac, učinio veoma mnogo da se prebjegla bosanska raja što bolje smjesti. Još u rujnu predvidio je sve teškoće pa je osobno pisao kralju i tražio da se o državnom trošku podignu posebne kolonije, sagrađe nova naselja, dodijeli zemlja i prebjeci zaposle kao nadničari kod domaćeg pučanstva.¹⁴⁸ Franjo Josip bio je protiv trajnijeg zadržavanja prebjega na austrijskom tlu pa je, zajedno s Andrássyjem, najprije nastojao da se ustanak stiša, zatim da se u Turskoj provedu reforme, a nakon toga radio je na tom da Monarhija dobije Bosnu i povrati raj u natrag. Što se prije Bosanci vrate, prije će se Monarhija riješiti troškova za izdržavanje. Ekmečić misli da se u toj odluci miješa čovječnost i viša računica jer austrijske vlasti, unatoč troškovima, ne poduzimaju ništa »što bi na jeftin i brz način smirilo stanje na granici«.¹⁴⁹ Iz svega toga može se zaključiti da je austrijska diplomacija za rješenje statusa prebjega, ali na takav način da iz toga izvuče što veću političku korist, što će biti odlučno kada se bude raspravljalo o tome čije će biti Bosna i Hercegovina.

¹⁴² Kapidžić, n. dj., III, 190.

¹⁴³ NN. br. 232 od 11. X 1875.

¹⁴⁴ *Obzor* br. 239 od 19. X 1875.

¹⁴⁵ Ekmečić, n. dj., 167.

¹⁴⁶ *Obzor* br. 267 od 16. XI 1875.

¹⁴⁷ NN. br. 244 od 25. X 1875.

¹⁴⁸ Ekmečić, n. dj., 167.

¹⁴⁹ Isto.

3. Pokušaj vraćanja prebjega u Bosnu i preseljavanje u unutrašnjost Hrvatske

Tijekom 1876. položaj prebjega u Hrvatskoj se znatno pogoršao, jer su se pojavile prve epidemije, a vlasti su pokušale vratiti prebjega u Bosnu i premještati iz Vojne krajine u civilnu Hrvatsku. Osim toga, kad je Srbija zaratila, promijenio se i politički položaj prebjega. Iz Gornje krajine stigle su vijesti da se pojavila difterija, griža i pošalina. Oboljeli su prebjeci i domaće stanovništvo, a u Lici je umrlo približno 700 osoba.¹⁵⁰ Zimi nije jenjavalo bježanje u Hrvatsku, a izvještaji s granice govore o turskim nastojanjima da se što više stanovništva preseli, jer bi tako ustanici ostali bez oslonca u narodu.¹⁵¹ Na granici je bilo ljudi koji su tajno prevodili, a osobito su zarađivali splavari na Uni i Savi koji su ucjenjivali prebjega i tražili za prijevoz dukat po osobi. Mnogo se ljudi utopilo u rijekama plivajući na drugu stranu ili su bili pobijeni od turskih stražara prilikom bježanja preko granice.

Bilo je pokušaja da se raji na granici naplaćuje carina za prenesenu robu i stoku, zbog toga su posebne deputacije odlazile generalu Mollinaryju koji je odmah zabranio kupljenje carine i zatražio od financijskih vlasti da se ta uredba posve ukine.¹⁵²

U proljeće 1876. nadošao je novi val prebjega jer su nasilja u Bosni bila pojačana nakon neuspjeha predloženih Andrassyjevih reformi. One su izazvale ogorčenje kod muslimanskog žiteljstva koje je vrlo oštro istupalo protiv raje. Potkraj ožujka Turci su na Uni uhvatili u bijegu 50 obitelji i pobili ih. Nakon toga je još nekoliko tisuća Bosanaca prešlo preko granice bojeći se odmazde.¹⁵³ U svibnju 1876. došao je u Bosnu iskusni turski diplomat Hajdar-efendija da provede reforme pa je obećao sve povlastice i amnestiju prebjecima ako se vrate.¹⁵⁴ Istodobno je zatražio od Mollinaryja da mu pomogne u vraćanju prebjega, a on je odgovorio da povratak nije moguć jer bosansko stanovništvo osjeća duboko nepovjerenje prema reformama.¹⁵⁵ Dalmatinski namjesnik, general Gavro Rodić, pozvao je prebjega nastanjene u Dalmaciji da se vrate u Bosnu i Hercegovinu, a Mollinary je, iako je bio stranac, izvještavao pretpostavljene u Beču o protureformnom pokretu u Bosni. Uopće uzevši, Mollinary je u odnosu prema ustanicima pokazao više samostalnosti i humanizma. Hajdar-efendija obećao je amnestiju, a kad se stanovništvo vrati, proveo bi i reforme. Njemu su prebjeci odgovorili neka provede reforme pa će se oni sami vratiti, jer su taj poziv smatrali manevrom turskih vlasti kojemu je cilj da se pučanstvo vrati i tako smanji politički pritisak na Portu. Povratak je za turske vlasti bio osobito privlačan u proljeće kad je trebalo obraditi zemlju i tako nešto privrediti za zimu. Od tih pokušaja nije bilo ništa jer su knezovi obavijestili turske i austrougarske vlasti da će radije »kuburiti i po svijetu kukavno živjeti, nego živi svoje glave pod turski mač nositi«.¹⁵⁶ Poslano je

¹⁵⁰ *Obzor* br. 6 od 10. I 1876.

¹⁵¹ *Isto*, br. 9 od 13. I 1876.

¹⁵² *Isto*, br. 71 od 28. II 1876.

¹⁵³ *Isto*, br. 74 od 31. III 1876.

¹⁵⁴ Ekmечиć, n. dj., 138.

¹⁵⁵ *Isto*, 184.

¹⁵⁶ *Isto*, 185.

nekoliko predstavki kralju, Mollinaryju i Hajdar-efendiji i u svima je bilo osnovno da će radije skapati od glada nego se vratiti u smrt. Iz Vrginmosta su poručili kralju da će mu »služiti do vieka« ako osvoji Bosnu i omogući im povratak.¹⁵⁷ Pismo koje su prebjezi iz Vojnog Križa poslali Hajdar-efendiji svjedoči da su Bosanci prebjegli zbog socijalnih nepravdi i nasilja turskih feudalaca.¹⁵⁸ U svibnju je došlo i do Berlinskog memoranduma koji je bio kompromis između austrijskih i ruskih zahtjeva Turskoj, a prema njemu je odlučeno da se u dva mjeseca svi bjegunci vrate kućama. Povratnicima je obećana novčana pomoć i druge olakšice, ali od svega nije bilo ništa jer turske vlasti nisu htjele, a nisu ni mogle provesti reforme. Uzalud je Hajdar-efendija poslao tisuću proglašenja prebjezima, a austrijske vlasti dopuštale slobodan povratak bjegunaca preko granice — nitko se nije vraćao. Muslimansko pučanstvo protivilo se reformama, pa su počela i nova nasilja, a skori srpsko-turski rat donio je preokret u ustanku opće, pa i u pitanju bosanskih prebjega. Umjesto očekivana povratka još su nove tisuće prebjega nahrupile na granicu sa željom da se prebace u Hrvatsku i tako spase.

Nakon neuspjeha reformi austrougarske su vlasti odlučile da premjeste prebjege što dalje od granice, jer je za rješavanje toga problema trebalo više vremena i intervencije velikih sila. Osim toga išlo se za tim da se ustanici i prebjezi što više odvoje od Bosne, odnosno od ustanka i Srbije koja je upravo zaratila i pozvala Bosance u borbu. Zato je umjesto u Tursku počelo preseljavanje iz Vojne krajine u civilnu Hrvatsku ili Provincijal. Preseljavanje u unutrašnjost počelo je prije nego je zaratila Srbija, ali je pojačano nakon početka rata pa je s njim indirektno povezano. Prve vijesti o premještanju većeg broja prebjega došle su iz Siska 22. lipnja 1876. Iz krajeva uz Unu upućeno je preko 20 000 ljudi u bjelovarsku, krišku i pakračku podžupaniju. Glavnina je bila stigla do Sunje, a kretala se prema Sisku i otud preko Lonjskog polja prema Popovači i Kutini. Dopisnik »Obzora« oštro je osudio austrougarsku politiku prema prebjezima koje su u tako velikom broju tjeroali kao stoku iz kraja u kraj, a prijetila im je kiša, zamor i bolesti. J. Miškatović je kao urednik lista dodao da je to žalosna politika.¹⁵⁹

Čitavo novinstvo u Hrvatskoj osudilo je preseljavanje i način na koji se ono vršilo jer su ga smatrali nehumanim i politički tendencioznim. Isticali su kao primjer sisačkog načelnika Lovrića koji je energično prosvjedovao kod hrvatske vlade i tražio da se spriječi »soldačko postupanje gospode od general-komande«.¹⁶⁰ Apeliralo se na hrvatsko pučanstvo da prima i pomaže prebjege jer su oni dobri i mirni građani, a od svećenika se tražilo da objasne narodu kako treba da daju što veću pomoć siromašnoj bosanskoj raji.¹⁶¹

Kad je ta brojna kolona stigla u Sisak, zakrčila je sve ulice i slobodna mjesta, pa je gradska uprava imala velikih teškoća sa smještajem i prehranom. Naređeno je gradskim pekarima da rade danju i noću, a dvije splavi na Savi neprekidno su prevozile prebjege prema Galdovu. Unatoč svim nastojanjima,

¹⁵⁷ *Obzor* br. 112 od 16. V 1876.

¹⁵⁸ *Isto*, br. 151 od 5. VII 1876.

¹⁵⁹ *Isto*, br. 142 od 23. VI 1876.

¹⁶⁰ *Isto*, br. 133 od 24. VI 1876.

¹⁶¹ *Isto*, br. 144 od 26. VI 1876.

Sišćani nisu uspjeli prehraniti toliko gladnih i iznemoglih pa su poslali tri brzojava u Zagreb i zatražili pomoć u hrani. Sve teškoće povećavala je oluja koja je čitavu noć harala, a tri tisuće žena, djece i staraca noćilo je na gradskim livadama. Sisački podžupan Muzler odmah je otputovao u Zagreb da se osobno požali banu Mažuraniću zbog takva postupka krajiškog zapovjedništva. Tada se preseljavanje tumačilo kao zajedničko nastojanje austrougarskih i turskih vlasti da riješe pitanje prebjega, a nalog za to izdao je ministar Andrassy na zahtjev banjalučkog paše. Općinstvo je u Hrvatskoj smatralo da zapovjedništvo Krajine može ako hoće dokazati »suvršnost tih naglih mjera«. ¹⁶²

Kad je završila seoba iz smjera Dubice i Kostajnice, počela je druga od Petrinje, Gline i Rujevca. Brzjav iz Siska o tom kaže: »Iz Rujevca dotjerani kao marva jučer do Petrinje, gdje su na polju po kiši prenoćili.« Bilo je mnogo starih i nemoćnih pa su neki putem umrli. ¹⁶³ Tijekom te tužne seobe istakli su se građani Siska, Petrinje i još nekih mjesta, a došao je i Ilija Guteša da pomogne prebjezima u nevolji. ¹⁶⁴

Pritisak javnosti na krajiško zapovjedništvo bio je žestok, a osobito su mu predbacivali da je mnogo prebjega pomrlo zbog lošeg postupka, slabe prehrane i stalnog premještanja. Da bi se opravdao, general Mollinary je naredio da se popišu prebjezi po kotarima i ustanovi koliko je umrlo i od čega. Tabela pokazuje:

Kotar	Broj prebjega	Broj umrlih	% umrlih
Nova Gradiška	5 922	771	13,02
Novska	5 295	602	11,37
Petrinja	5 217	578	11,07
Oriovac	1 074	109	10,15
Dubica	3 403	336	9,87
Glina	5 966	537	9,00
Vrginmost	1 043	60	5,57
Slunj	219	10	4,57
Rakovica	531	12	2,26
Donji Lapac	2 696	44	1,63
Dvor	8 923	142	1,59
Ogulin	2 341	16	0,68
Zavalje	426	1	0,23
Svega prebjega	43 146	3 297	7,63%

Podaci se odnose na razdoblje od 16. kolovoza 1875. do 15. travnja 1876, ali nisu uneseni prebjezi iz svih kotara, nego samo iz onih gdje su bili najmnogobrojniji. Tu također nisu ubrojani prebjezi iz civilne Hrvatske. Uzroci

¹⁶² Isto, br. 145 od 27. VI 1876.

¹⁶³ *Obzor* br. 149 od 3. VII 1876. u dopisu iz Siska piše: »Čuje se, da su između tih nesretnika već na putu od Rujevca do Petrinje trojica umrla (...).« »O bože, kako je to užasno, kako strašno kako nemilosrdno. Zar je u Vojnoj krajinu ponestalo svako čuvstvo čovječnosti.«

¹⁶⁴ *Obzor* br. 152 od 6. VII 1876.

pomoru bili su: rane od boja, nezdravi stanovi, nedovoljna prehrana, slaba odjeća, bolesti (osobito boginje kod djece) i tuga za zavičajem.¹⁶⁵ Vidljivo je da je smrtnost bila najveća u slavonskim, ravničarskim i močvarnim krajevima (Gradiška, Novska) ili udaljenijim od granice (Petrinja), a najmanja u brdskim krajevima neposredno uz bosansku granicu (Dvor, Vrginmost).

U jesen 1876. životni uvjeti prebjega još su se više pogoršali pa se oni svakodnevno obraćaju lokalnim, okružnim i višim vlastima da traže pomoć i konačno rješenje svoga položaja. Državna pomoć nije bila dovoljna, zaposliti se bilo je gotovo nemoguće, zima je bila pred vratima, a očekivala su se nova preseljavanja. Generalu Mollinaryju dolazili su svakodnevno pojedinci i poslanstva da »traže potporu, zaposlenje i kruh, jer ga u Krajini nema ni kod njih ni kod graničara«.¹⁶⁶ Predstavka glinskih prebjega kaže: »Kruta zima je nastala — glad i zima trpjeti se nedade — zasluge nema nigde, jer sam siromašni krajiški narod trpi najveću nevolju i zimu. Godina je hrđava bila, za porez im se prodade zadnje blažče, hrana i krma (...).«¹⁶⁷ Deputacija iz Like žalila se na glad, tifus i grižu i tražila hitnu pomoć.¹⁶⁸ U prosincu stanje je postalo kritično pa se samo jednog dana našlo u Zagrebu 7 deputacija bosanskih prebjega da traže hitnu pomoć,¹⁶⁹ ali je više nije imao tko pružiti jer je i domaćem pučanstvu trebalo pomagati da prebrodi »zlu godinu« i sve druge nedaće.¹⁷⁰

4. Problem prehrane, smještaja i zapošljavanja bosanskih prebjega

Početak 1877. karakterizira neuspjeh konferencije velikih sila u Carigradu koja je imala izvršiti pritisak na Tursku, ali se ona pokušala izvući proglašenjem novog turskog ustava. Taj se ustav čitao u Bosni, ali je, umjesto da umiri stanovništvo, još više pojačao proturječnosti jer je tražio da se svi stanovnici Turske nazivaju Osmanlijama. Već u početku veljače stigle su iz Bosne vijesti o novima turskim nasiljima. Samo je iz banjalučkog sandžaka pobjeglo 3 000 ljudi nakon jednog pokolja.¹⁷¹ U to vrijeme sve su više počeli bježati i Hrvati katolici koji su do tada bili uglavnom mirni.¹⁷² O bježanju Hrvata ima vijesti iz Like (Gračac), iz Dvora, Svilaja i još nekih mjesta.¹⁷³ Podaci o bježanju Hrvata, kojih je bilo relativno malo u ustaničkim jedinicama,

¹⁶⁵ Isto, br. 160 od 15. VII 1876.

¹⁶⁶ Isto, br. 206 od 9. IX 1876.

¹⁶⁷ Isto, br. 263 od 16. XI 1876.

¹⁶⁸ Isto, br. 273 od 28. XI 1876.

¹⁶⁹ Isto, br. 279 od 5. XII 1876.

¹⁷⁰ Usp. o tome moj rad, Odras bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—1878. na gospodarske prilike u Hrvatskoj, *Casopis za suvremenu povijest* br. 1/1971, 91—100.

¹⁷¹ Isto, br. 27 od 3. II 1877.

¹⁷² Isto, br. 31 od 8. II 1877.

¹⁷³ Ekmečić, n. dj., 304.

pokazuju da je stanje postalo nesnosno i da je nakon proglašenja ustava došlo do obračuna ne samo s pobunjenima, nego uopće s kršćanskim stanovništvom Bosne i Hercegovine.

U to su vrijeme »Narodne novine« objavile službeni izvještaj o broju bosanskih prebjega u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj 1876, koji je pretiskao i »Obzor«.¹⁷⁴

Kotar	Muških	Ženskih	Ukupno
Bjelovar	3 923	3 304	7 227
Virovitica	2 933	2 404	5 337
Križ	2 914	2 544	5 458
Križevci	1 801	1 056	3 307
Đakovo	760	649	1 409
Pakrac	563	468	1 031
Požega	422	361	783
Sisak	349	337	686
Karlovac	49	21	70
Zagreb i Samobor	3	5	8
Svega:	13 717	11 559	25 316
U Vojnoj krajini bilo je tada ukupno			56 579 prebjega

Prema tome u banskoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini boravilo je ukupno 81 895 prebjega. Zanimljivo je napomenuti da je i po toj statistici broj muškaraca mnogo veći od broja žena, što potvrđuje pretpostavku da su bježala čitava sela i da je veoma malo odraslih muškaraca iz Bosne ostalo u ustaničkim jedinicama. Isto se tako vidi da u čitavim oblastima nije uopće bilo prebjega, npr. u Hrvatskom zagorju, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i istočnoj Slavoniji. Podaci o većem broju izbjegle raje u kotarima dalje od granice (Virovitica, Križevci, Bjelovar) govore da je to bila politika udaljavanja od Bosne i da je veći broj bio u pretežno hrvatskim krajevima, a manji u krajevima s mješovitim stanovništvom (u Pakracu, Sisku, Požegi i dr.).

U travnju 1877. austrougarske vlasti su odlučile da se odraslim i za rad sposobnim muškarcima ne daje pomoć u novcu kao do tada. To je opet izazvalo val deputacija i molbi pa i memorandum engleskoj vladi, koji je u ime prebjega u Hrvatskoj uputio Ilija Guteša i još deset poznatijih Bosanaca. Guteši su zamjerali što je to učinio, jer nije bio prebjeg, a on je odgovorio da je pomagao ustanak i da ga pomaže pa prema tome njegov potpis ne može škoditi.¹⁷⁵ Sve su deputacije tražile da se prebjezima nastavi davati pomoć, jer nije bilo mogućnosti da se oni zaposle kod domaćeg stanovništva koje je i samo trpjelo

¹⁷⁴ Obzor br. 32 od 9. II 1877.

¹⁷⁵ Isto, br. 87 od 17. IV 1877.

oskudicu.¹⁷⁶ Delegacija iz Kloštar-Ivanića zahtijevala je pomoć ili pak da austrijska vojska uđe u Bosnu i vrati ih kućama.¹⁷⁷

Ljeti 1877. nije bilo žalba ni deputacija, ali to ne znači da je situacija bila mnogo bolja, nego samo to da je ljeti bilo lakše prehraniti se i nešto zaraditi. Zato je u jesen opet počelo sve po starom i skupine Bosanaca iz Krajine hrlile su Mollinaryju, a oni iz banske Hrvatske banu Mažuraniću tražeći pomoć koju nisu već sedam mjeseci primili.¹⁷⁸ Hrvatsko je novinstvo i tada bilo na strani prebjega i osudilo postupanje mađarskih i austrijskih turkofila. Raja će, ako se tako nastavi, pomrijeti od glada, a ako se vrati u Bosnu, stradat će od turske sablje. U Hrvatskoj se tada nije moglo zaraditi jer je zemlja osiromašila, bila je nerodica, a pogranični krajevi bili su poharani od vojske, ustanika, prebjega i Turaka. Ako se ništa ne učini za prebjeglu raj — pisao je »Obzor« — može doći do nereda i nesigurnosti, a za to će biti kriva turkofilska politika austrougarske vlade.¹⁷⁹

U studenom i prosincu došlo je opet do pritiska na kršćansko žiteljstvo u Bosni, pa je raja ponovo počela prelaziti u Hrvatsku. Razlog novom pritisku bile su ruske pobjede¹⁸⁰ koje su dovodile do bijesa turske bašibozuke i nizame. Budući da je Krajina bila i onako prepuna, prebjeci su bili provedeni u civilnu Hrvatsku. Išlo se istim putem, preko Siska, pa se opet ponovilo, samo u manjoj mjeri, sve ono što je bilo i ljeti 1876. Siščani su tražili hranu, odjeću, sijeno i drva da kako-tako ublaže bijedu smrznute kolone, iza koje su ostajali grobovi starih, bolesnih i nemoćnih. U zbrinjavanju bjegunaca isticao se Vaso Kotur i čitava gradska uprava s načelnikom Lovrićem.¹⁸¹

5. Kraj ustanka i vraćanje prebjega u Bosnu

Austrougarske vlasti mijenjale su odnos prema ustanicima i prebjezima prema tome kako se mijenjala situacija u kojoj se nalazilo istočno pitanje. U početku su dopuštale sve oblike pomoći, a nakon rata Srbije i Rusije s nepovjerenjem su gledale na sve one koji su izravno ili neizravno pomagali ustanak i bjegunce. Jedan članak »Obzora« karakterističan je za takvo gledanje: »Od prvog dana bosanskog ustanka i uslied toga nastavšega bjegstva bilo je vrlo mnogo rodoljuba hrvatskih i srpskih, zauzetih za ove stradalnike, nu na žalost vidimo danas, da su vrlo riedki, pak i ono malo, što još ostade kao pravih prijatelja bosanske sirotinje, neima mira, nego im se podmiću svakojake potvore i kletve, i među im se na put razne zapreke (. . .) braćo Hrvati! pokažimo jadnoj ugnjetoj braći našoj bosanskoj u oči dana njihovog oslobođenja, da osjećamo njihova stradanja, ter pružimo im po mogućnosti onoliko podpore, da mogu živi dočekati onaj sretni dan, kada se budu smjeli povratiti (. . .).«¹⁸²

¹⁷⁶ Isto, br. 103 od 4. V 1877.

¹⁷⁷ Isto, br. 111 od 15. V 1877.

¹⁷⁸ Isto, br. 249 od 30. X 1877.

¹⁷⁹ Isto, br. 250 od 31. X 1877.

¹⁸⁰ NN. br. 274 od 29. XI 1877.

¹⁸¹ *Obzor* br. 275 od 30. XI 1877.; Isto, br. 286 od 14. XII 1877.

¹⁸² Isto, br. 298 od 31. XII 1877.

U 1878. nije se položaj prebjega bitno popravio, ali su oni osjećali da je blizu kraj njihova progonstva pa su se manje žalili čekajući dan povratka. Još jednom je hrvatski tisak osudio pokušaj ukidanja pomoći, i to baš u vrijeme kad se očekivao povratak prebjega¹⁸³ u Bosnu. Zimi je opet bilo glada, tifusa, nezadovoljstva i pljačke.¹⁸⁴ Položaj prebjega pokazuje jedan događaj koji je izazvao uzbuđenje i radost. U Zagreb je došao Nijemac Kristijan Palmer i donio 4 127 for. za pomoć ustanicima, a »Primorac« je pogrešno javio da je svota deset puta veća. Na tu vijest prebjezi su u velikom broju pohrlili u Zagreb da dobiju pomoć. Međutim, novac je bio već podijeljen, pa je Guteša imao mnogo posla da ih bilo čim nadari i pošalje natrag. »Obzor« je odmah upozorio raj u da ne kreće uzalud u Zagreb jer ni Guteša nema Rotschildovu banku da bi sve mogao namiriti.¹⁸⁵

U proljeće 1878. počelo se raspravljati o povratku bosanskih prebjega kući. Te su rasprave aktualizirane nakon sanstefanskog mira, ali je ipak stigla naredba da se novčana pomoć i dalje dijeli.¹⁸⁶ Nakon Berlinskog kongresa sve je bilo spremno za povratak, ali je preseljavanje odgođeno zbog neočekivanog i upornog otpora muslimanskih jedinica okupacijskoj vojsci. Zbog toga je evakuacija počela tek u jesen 1878, ali se prebjezi nisu dali na put, na pusta zgristišta svojih domova u doba kad se približavala zima. I u akciji preseljavanja stanovništvo Hrvatske pružalo je pomoć, a isticao se Ilija Guteša, koga su nazivali »ocem« bosanske raje. On je osobno kralju uputio zahtjev da spriječi preseljavanje u nevrijeme i da sve odgodi do proljeća 1879. Tako je, uglavnom, i učinjeno, pa je još oko 50 000 prebjega prezimilo u Hrvatskoj.¹⁸⁷ I Pelagić, koji se iz progonstva opet vratio potkraj ustanka, oštro je osudio preseljavanje uoči zime jer je od hladnoće dosta ljudi putem pomrlo, a kad su došli u domovinu, našli su samo »razvaline i pustoš« i zatražili da se ponovo vrate u Hrvatsku i čitavu Austro-Ugarsku.

U proljeće i ljeto 1879. vratili su se i posljednji prebjezi na svoja pusta ognjišta, pa se tako ugasila bosanska emigracija u Hrvatskoj koja je više od tri godine bila ne samo najteži politički, nego i gospodarski problem za Hrvatsku i čitavu Austro-Ugarsku monarhiju.

Na kraju treba reći da je pučanstvo Hrvatske i Vojne krajine, prema svojim skromnim mogućnostima, učinilo veoma mnogo da pomogne ustanak, ali je još više nastojalo da bosanskoj sirotinji olakša boravak i s njom podijeli ne samo svoje kuće, škole, bolnice, njive, hranu, nego i svoju oskudicu i siromaštvo koje je baš tih godina teško pogodilo naše krajeve.

¹⁸³ Isto, br. 75 od 1. IV 1878.

¹⁸⁴ Osim ustaničkih četa bio je priličan broj organiziranih hajdučkih družina koje su živjele od pljačke.

¹⁸⁵ *Obzor* br. 60 od 15. III 1878.

¹⁸⁶ Isto, br. 107 od 9. V 1878.

¹⁸⁷ Krasić, n. dj., 108.

¹⁸⁸ Pelagić, n. dj., 232.

Zusammenfassung

DIE AUSSCHÜSSE FÜR HILFELEISTUNG UND FLÜCHTLINGE AUS BOSNIEN IN NORDKROATIEN WÄHREND DES AUFSTANDS IN BOSNIEN UND DER HERZEGOWINA (1875—1878)

Zwei Drittel der bosnisch-herzegowinischen Landesgrenzen bildete die Grenze mit Österreich-Ungarn, wohin auch alle bedeutenderen Schiffahrtswege führten (die Täler der Una, des Vrbas, der Bosna, der Drina und vor allem der Sava und der Neretva). Auch die kürzesten Verbindungen zu den Seehäfen führten über Kroatien und Dalmatien, und die bedeutenderen Handelsstädte lagen entweder direkt an der österreichisch-ungarischen Grenze oder in ihrer unmittelbaren Nähe, so daß es ganz natürlich war, daß diese Provinzen sich auch wirtschaftlich dem Westen öffneten, mit dem fast der ganze Handel abgewickelt wurde.

Der Aufstand von 1875—1878 bedrohte in stärkerem Maße als irgendeine frühere Bewegung die politische Einflußnahme, das Mächtegleichgewicht und die wirtschaftlichen Beziehungen; der österreichische Handel und die Eroberungsaspirationen waren gefährdet. Am schwersten waren jedoch die Grenzgebiete Kroatiens und Dalmatiens sowie die Militärgrenze betroffen. Deshalb wuchs der bosnisch-herzegowinische Aufstand über die lokalen Grenzen hinaus und wurde zum akuten Problem in Kroatien, Serbien und Montenegro, aber auch von Österreich-Ungarn und anderen Großmächten, so daß die Reaktionen und die Probleme, die er aufwarf, bedeutender sind als Intensität und Extensität der Militäraktionen in den rebellierenden Provinzen.

Die vielen Ausschüsse, die in Kroatien wirkten, wie auch diejenigen außerhalb Kroatiens, deren Mitglieder Kroaten und in Kroatien lebende Serben waren, bewiesen, daß die Einwohner jener Gegenden organisatorisch und finanziell den Aufstand und Flüchtlinge unterstützten, so daß man sagen kann, daß gerade die Hilfe aus Kroatien den Aufstand in den Jahren 1875 und 1876 aufrechterhielt. Die Anregung zur Bildung der Ausschüsse kam aus der Redaktion des »Obzor« und wurde von anderen Zeitungen und bekannten Persönlichkeiten unterstützt, aber es gab auch Gruppen, die zur Selbstinitiative griffen und Beihilfe leisteten, indem sie Geld, Nahrungsmittel, Kleidung und Waffen sammelten. Die Ausschüsse brachten nicht nur materielle, sondern auch moralisch-politische Hilfe und dienten als Nachrichtenübermittler; einige von ihnen waren auch Organisationszentren von Truppenteilen.

Wie bereits erwähnt, gab es weitaus mehr bosnische Flüchtlinge als aktive Kämpfer; daher erforderten ihre Unterbringung, Verpflegung, Ansiedlung und medizinische Betreuung viel mehr Mühe und Geld als die Unterstützung der Truppen.

Man könnte sagen, daß der eigentliche Aufstand in Bosnien bis zur Niederlage Serbiens andauerte, und alles, was danach folgte, war eigentlich ein nichtorganisiertes Banditentum kleinerer oder größerer Gruppen, die je nach Lage der Dinge gebildet oder aufgelöst wurden, während die Flüchtlingsfrage dreieinhalb Jahre akut und fast unlösbar war. Genauso wie an dem

Aufstand überwiegend Serben und viel weniger Kroaten teilnahmen, so gab es auch unter den Flüchtlingen mehr Serben. Man darf aber nicht vergessen, daß auch mehrere kroatische Dörfer flüchteten. Auch serbische Deputationen (und nicht nur kroatische) verlangten, daß Bosnien von Österreich-Ungarn annektiert würde und daß die Flüchtlinge in ihre zerstörten Dörfer zurückkehren könnten. Die Einwohner Kroatiens nahmen die Flüchtlinge bei sich, in ihren Familien auf, teilten mit ihnen, was sie hatten, mußten aber wegen Mißernten und Elementarkatastrophen auch selbst darben und Hunger leiden. Große Hilfe leistete aber auch die Monarchie, wodurch sie ihr Budget stark belastete. Da aber die Zahl der Flüchtlinge sehr groß war, reichte auch diese Hilfe nicht aus.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

7

ZAGREB

1975

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi 7

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest**

Za izdavača

Prof. dr Igor Karaman

Prijevod

Dr Blanka Jakić (njemački)

Lektor

Branko Erdeljac

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor